

●
● Een verbinding
● in het vso

Afstemming tussen de uitstroomprofielen Arbeidsmarkt en Vervolgonderwijs

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

Een verbinding in het vso

Afstemming tussen de uitstroomprofielen Arbeidsmarkt en Vervolgonderwijs

Juli 2017

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

2017 SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling), Enschede

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs: Marjolein Haandrikman en Hans Pietersen

Informatie

SLO

Afdeling: speciaal onderwijs

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 665

Internet: www.slo.nl

E-mail: speciaalonderwijs@slo.nl

AN: 2.7516.711

Inhoud

1.	Inleiding	5
1.1	Wet Kwaliteit (V)SO en de uitstroombestemming	5
1.2	Afstemming van onderwijsprogramma's	6
2.	Een verbinding tussen profielen	7
2.1	Doelen en fasering uitstroomprofiel Arbeidsmarkt	7
2.2	Doelen en fasering uitstroomprofiel Vervolgonderwijs	8
2.3	Inhoudelijke afstemming tussen de uitstroomprofielen	9
3.	Organisatievorm	11
3.1	Extra aanbod binnen het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt	11
3.2	Extra lessen naast het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt	12
3.3	Brede onderbouw uitstroomprofielen Arbeidsmarkt en Vervolgonderwijs	12
3.4	Extra begeleiding binnen het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs	13
3.5	Welke organisatievorm past het beste?	14
4.	Afstemming van de onderwijsinhoud	15
4.1	Algemeen vormende vakken	15
4.2	Loopbaanoriëntatie en begeleiding	19
4.3	Praktijkvakken	21
	Referenties	25
	Bijlagen	27
	Bijlage 1 Kerndoelenanalyse	29
	Bijlage 2 Doorlopende leerlijn LOB vmbo	43
	Bijlage 3 Aanknopingspunten ter oriëntatie op de vmbo-profielen	47
	Bijlage 4 Typering van de vmbo-profielen	51

1. Inleiding

Deze publicatie richt zich op vso-scholen die inhoudelijke en organisatorische afstemming zoeken tussen het arbeidsmarktgerichte uitstroombestemming en het uitstroombestemming Vervolgonderwijs. Vso-scholen kunnen er namelijk tegenaan lopen dat soms pas in de loop van de onderbouw blijkt wat het best passende uitstroombestemming voor een leerling is. Om opstrooming mogelijk te maken zullen deze scholen zoeken naar mogelijkheden voor afstemming tussen de profielen, waardoor een latere overstap mogelijk blijft.

De uitwerkingen in deze publicatie bieden scholen houvast om een onderbouwprogramma samen te stellen waarmee het uitstroombestemming na twee jaar alsnog (omhoog) bijgesteld kan worden. Aanleiding hiervoor kan zijn dat de school voor één of meerdere leerlingen de mogelijkheid voor uitstroombestemming Vervolgonderwijs wil openhouden, óf dat de school als gevolg van een te gering aantal leerlingen groepen willen samenvoegen en meer gedifferentieerd wil bedienen.

Er zijn verschillende ontwikkelingen in het vso die ertoe kunnen leiden dat scholen zoeken naar mogelijkheden om een breed onderbouwprogramma in te richten. Deze hebben deels te maken met de invoering van de Wet Kwaliteit (V)SO. Dit wordt hieronder nader toegelicht.

1.1 Wet Kwaliteit (V)SO en de uitstroombestemming

Met het in werking treden van de wet "kwaliteit (voortgezet) speciaal onderwijs" per 1 augustus 2013 moet het vso zijn onderwijs inrichten in één of meer uitstroombestemmingen: vervolgonderwijs, arbeidsmarkt of dagbesteding.

Een van de uitgangspunten van de wet Kwaliteit (voortgezet) speciaal onderwijs is namelijk dat de prestaties van leerlingen in het (voortgezet) speciaal onderwijs moeten worden verbeterd en dat uit leerlingen het maximale wordt gehaald. De focus ligt op opbrengsten van het onderwijs. Daarbij is een paradigmashift noodzakelijk die kan worden gekenschetst als: van "leerling volgend" naar "onderwijs plannend". Daarbij speelt het ontwikkelingsperspectief een belangrijke rol. Hierin wordt de te verwachten uitstroombestemming en de onderbouw daarvan vastgelegd. Op basis hiervan wordt een leerling in een uitstroombestemming geplaatst.

De beoogde uitstroombestemming wordt aanvankelijk globaal vastgelegd, bijvoorbeeld 'uitstroombestemming Vervolgonderwijs', 'uitstroombestemming Arbeidsmarkt' of 'uitstroombestemming Dagbesteding'. Door de ontwikkeling van leerlingen nauwlettend te monitoren en het ontwikkelingsperspectief jaarlijks te evalueren zijn school en leerling steeds beter in staat de uitstroombestemming te preciseren. De uitstroombestemming wordt dan bijvoorbeeld 'mbo niveau 4', de 'beschermde arbeidsmarkt', of 'activiteitgerichte dagbesteding'. Na verloop van enkele jaren wordt de uitstroombestemming specifiek geformuleerd: 'de uitstroombestemming is mbo niveau 4, sector zorg & welzijn (en daartoe is het noodzakelijk dat een leerling een diploma op het niveau vmbo-t behaalt)' of 'de uitstroombestemming is het vrije bedrijf en met name het schildersbedrijf' of 'de uitstroombestemming is arbeidsmatige dagbesteding in een dagactiviteitencentrum'.

1.2 Afstemming van onderwijsprogramma's

In de notitie "Bouwstenen voor het VSO" wordt aanbevolen om in de onderbouw mogelijkheden tot switchen tussen de uitstroomprofielen te creëren (Berlet & Haandrikman, 2011). Dit kan bijvoorbeeld door afstemming van twee 'aangrenzende' onderwijsprogramma's of door de organisatie van een brede brugperiode. Op deze manier kan tevens worden ingespeeld op het feit dat er nogal wat kleinere vso-scholen bestaan die door het beperkte aantal leerlingen moeite hebben om een passend programma aan te bieden. Door diverse ontwikkelingen, waaronder het in werking treden van de wet Kwaliteit (V)SO, de wet Passend Onderwijs, de participatiewet, en de referentieniveaus taal en rekenen (in onder andere vmbo en mbo) is de verwachting dat er verschuivingen gaan optreden in leerlingaantallen en leerlingkenmerken. Dit kan tot gevolg hebben dat scholen die het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt en / of het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs aanbieden, in veel gevallen niet voor voldoende kritische massa kunnen zorgen om een voldragen uitstroomprofiel in te richten. Het gevolg is dat groepen leerlingen worden samengevoegd. De heterogeniteit die daardoor ontstaat zet druk op de kwaliteit van het onderwijs in dit uitstroomprofiel. Om heterogene groepen te kunnen bedienen is een inhoudelijke onderlegger noodzakelijk, zodat de docent goed doelgericht (gedifferentieerd) onderwijs kan blijven geven.

2. Een verbinding tussen profielen

Bij het realiseren van inhoudelijke afstemming tussen de onderbouw van de uitstroomprofielen Arbeidsmarkt en Vervolgonderwijs moeten scholen rekening houden met de gangbare inhoud en opbouw van de beide programma's. In dit hoofdstuk beschrijven we hoe de onderwijsprogramma's er op hoofdlijnen uitzien.

2.1 Doelen en fasering uitstroomprofiel Arbeidsmarkt

Het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt wordt ingericht voor leerlingen in het vso van wie wordt ingeschat dat zij (eenvoudige) werkzaamheden zullen kunnen verrichten in loonvormende arbeid, maar niet een volledig kwalificerend diploma kunnen behalen. Het onderwijs in dit profiel is enerzijds gericht op brede persoonlijke vorming en participatie in de samenleving en anderzijds op duurzame toeleiding naar een passende plaats op de arbeidsmarkt (Ministerie van OCW, 2014).

De programma's van alle drie uitstroomprofielen kennen leergebiedoverstijgende kerndoelen die gericht zijn op het leren leren, leren taken uitvoeren, het functioneren in sociale situaties en het ontwikkelen van een persoonlijk toekomstperspectief. Daarnaast kent ieder uitstroomprofiel leergebiedspecifieke kerndoelen. Voorbeelden van leergebieden zijn bijvoorbeeld Engelse taal, Mens en maatschappij, en Bewegen en sport. De inhoud hiervan verschilt per uitstroomprofiel.

De leergebiedspecifieke kerndoelen voor het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt richten zich, naast brede persoonlijke vorming, ook op voorbereiding op arbeid. Voor de kerndoelen van het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt zijn de kerndoelen onderbouw vo als uitgangspunt genomen. Deze zijn vertaald naar doelstellingen die aansluiten bij de betreffende doelgroep, en gecombineerd met doelen gericht op voorbereiding op arbeid. Zowel de leergebiedoverstijgende als de leergebiedspecifieke kerndoelen zijn streefdoelen: ze geven dus geen eindniveau aan. Binnen dit uitstroomprofiel zijn scholen vrij te bepalen welke fasering zij willen hanteren. Vaak hanteren zij een indeling in onder-, midden- en bovenbouw. In de onderbouw ligt de nadruk veelal op de algemeen vormende doelen en oriëntatie. In de middenbouw starten leerlingen meestal met interne stages en groepsstages op locatie, terwijl de bovenbouw zich richt op externe stages en uitstroom (Reussing, 2015).

Dit komt overeen met de aanbevelingen voor de uitwerking van de kerndoelen (Berlet & Haandrikman, 2011):

"Faseer het onderwijsaanbod op een wijze die transitie naar werken en maatschappelijke participatie (wonen, vrije tijd, burgerschap) bevordert.

Overweeg een opbouw in drie fases. Deze fases zijn niet noodzakelijk gebonden aan leeftijden of jaarklassen; de leerling kan de fases in eigen tempo doorlopen.

- Besteed in alle fases aandacht aan de kerndoelen, ook tijdens stages.
- Besteed bij de inrichting van stagetrajecten aandacht aan een opbouw van oriënterende stages via (school-)interne stages naar beroepsvoorbereidende (bedrijfs)stages en plaatsingsstages. De vorm en functie van de stages verschilt dus per fase, zoals in de volgende figuur wordt geschetst.

Fase 1: BREDE VORMING EN ORIËNTATIE

- op basis van kerndoelen
- alle transitiegebieden: werken, wonen, vrije tijd, burgerschap
- brede en praktische oriëntatie op de beroepssectoren

Fase 2: SCHARNIERFUNCTIE

- aanbod op basis van kerndoelen
- alle transitiegebieden: werken, wonen, vrije tijd, burgerschap
- beroepsoriëntatie door school-interne stages en/of (korte) bedrijfstages

Fase 3: TRANSITIEFASE

- aanbod op basis van kerndoelen
- alle transitiegebieden: werken, wonen, vrije tijd, burgerschap
- arbeids-/beroepsvoorbereiding en -toeleiding via langere bedrijfsstage(s)".

Binnen het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt wordt gedurende de gehele schoolperiode gewerkt aan de kerndoelen.

2.2 Doelen en fasering uitstroomprofiel Vervolgonderwijs

Het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs is bedoeld voor leerlingen die cognitief in staat zijn om een diploma voortgezet onderwijs te behalen, maar door specifieke beperkingen of stoornissen op ondersteuning zijn aangewezen (dusdanig dat het regulier onderwijs hierin niet zonder meer kan voorzien). Het onderwijs in dit profiel is gericht op het behalen van een regulier vmbo-, havo- of vwo-diploma, op doorstroom naar vervolgonderwijs (mbo, hbo, wo) of op zij-instroom naar regulier onderwijs. Daarnaast richt het onderwijs zich op het leren omgaan met de beperking en op zelfredzaamheid.

In het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs wordt, net als in het vo, uitgegaan van een indeling in onderbouw en bovenbouw.

Het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs wordt ingericht naar:

- de leergebiedoverstijgende kerndoelen vso gedurende de gehele onderwijsperiode;
- de kerndoelen vo in de onderbouw van het vso;
- de examenprogramma's vo in de bovenbouw van het vso.

De kerndoelen vo zijn, net als de kerndoelen vso, streefdoelen: zij geven dus geen eindniveau aan. Een belangrijk verschil tussen de beide uitstroomprofielen is dat in het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs alleen in de onderbouw aan de kerndoelen gewerkt wordt. In de bovenbouw zijn immers de examenprogramma's leidend zijn voor de programmering. In het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt beslaat het werken aan de kerndoelen de gehele schoolperiode.

2.3 Inhoudelijke afstemming tussen de uitstroomprofielen

Naast elkaar geplaatst zien de inhoudelijke kaders voor de uitstroomprofielen vervolgonderwijs en arbeidsmarkt er als volgt uit (Schram, 2011; Berlet & Haandrikman, 2011):

Uitstroomprofiel Arbeidsmarkt			Uitstroomprofiel Vervolgonderwijs			
Onderbouw (+/- 12-14)	Leergebiedoverstijgende kerndoelen Leergebiedspecifieke kerndoelen Aandacht voor alle transitiegebieden	Brede en praktische oriëntatie op beroepssectoren	Onderbouw (+/- 12-14)	Leergebiedoverstijgende kerndoelen	Kerndoelen onderbouw vo	Overig: • Maatschappelijke stage • Overige wettelijke bepalingen (LO, kunst) • Studieloopbaanbegeleiding • Beroepsoriënterende stage (niet verplicht) • Individueel (aanvullend) aanbod
Middenbouw (+/- 14-16)		Beroepsoriëntatie door school-interne stages en / of (korte) bedrijfsstages	Onderbouw (+/- 12-14)		Examenprogramma's vo en evt. entree-opleiding	
Bovenbouw (+/- 16 en ouder)		Arbeids-/beroepsvoorbereiding en –toeleiding d.m.v. langere bedrijfsstages	Bovenbouw (+/- 14 en ouder)		Transitie naar vervolgonderwijs	

Hierbij merken we op dat de fasering, zoals in de tabel aangegeven voor het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt, niet wettelijk voorgeschreven is. De genoemde leeftijden zijn slechts een indicatie.

Om mogelijk te maken dat leerlingen na de onderbouw alsnog 'opstromen' van het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt naar het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs, zal de onderbouw voornamelijk benut moeten worden om te werken aan de kerndoelen vso. Daarbij moet een aantal extra accenten en inhouden gerealiseerd worden om de mogelijkheid voor een overstap te behouden.

Het gaat daarbij voornamelijk om drie inhoudelijke gebieden:

- het aanbieden van extra lesstof ten aanzien van de algemeen vormende vakken, om de mogelijkheid voor een latere overstap open te houden;
- het aanbieden van een programma voor loopbaanoriëntatie en begeleiding (LOB) dat tevens helpt oriënteren op het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs met bijbehorende keuzes;
- het benutten van de praktijkvakken in de onderbouw van het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt voor oriëntatie op en verkenning van de beroepsgerichte programma's, waarbij het accent komt te liggen op de transitiegebieden: wonen, werken, vrijetijdsbesteding en burgerschap.

Door hier gedurende de onderbouw aan te werken kunnen leerlingen ervaren in hoeverre zij een hoger abstractieniveau aankunnen.

Hoofdstuk 4 gaat nader in op de afstemming ten aanzien van deze drie inhoudelijke leergebieden. Eerst wordt in hoofdstuk 3 beschreven welke organisatievormen denkbaar zijn wanneer een vso-school de keuze voor een uitstroomprofiel wil uitstellen.

3. Organisatievorm

Er zijn verschillende organisatorische varianten denkbaar waarmee een school de betreffende leerlingen extra inhouden kan aanbieden of extra accenten kan leggen. In dit hoofdstuk lichten we vier mogelijke varianten kort toe:

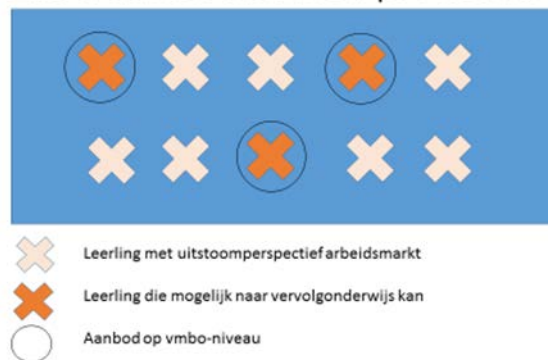
- extra aanbod binnen het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt;
- extra lessen naast het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt;
- brede onderbouw voor de uitstroomprofielen Arbeidsmarkt en Vervolgonderwijs;
- extra begeleiding binnen het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs.

De keuze voor de meest passende vorm is afhankelijk van de omvang van de verschillende afdelingen, de gebruikelijke werkwijze en de ambities van de school. In paragraaf 3.5 gaan we in op de afwegingen die hierbij een rol kunnen spelen.

3.1 Extra aanbod binnen het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt

Wanneer gekozen wordt voor extra aanbod binnen het profiel arbeidsmarkt, krijgen de leerlingen die hiervoor in aanmerking komen dit extra aanbod binnen het bestaande groepsverband: hiervoor wordt extra gedifferentieerd binnen één groep. Alle leerlingen krijgen dus een basisarrangement voor het profiel arbeidsmarkt aangeboden, en de leerlingen die hiervoor in aanmerking komen krijgen daarnaast een extra aanbod op vmbo-niveau.

Extra aanbod binnen profiel AM

Voordelen:

- Leerlingen krijgen de mogelijkheid om een keuze tussen de twee uitstroomprofielen uit te stellen.
- Gaandeweg blijkt welk niveau een leerling aankan.

Randvoorwaarde:

- De docent kan binnen één groep een gedifferentieerd aanbod realiseren.

3.2 Extra lessen naast het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt

Wanneer gekozen wordt voor extra lessen naast het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt, krijgen de leerlingen die hiervoor in aanmerking komen, die extra lessen naast het bestaande basisarrangement aangeboden. In deze lessen wordt extra aandacht besteed aan kennis en vaardigheden die het meest relevant zijn voor het behalen van een vmbo-diploma.

Voordeel:

- Extra lessen worden specifiek ingericht voor die kennisgebieden waarbij de inhoudelijke verschillen tussen de beide uitstroomprofielen groot zijn. Denk bijvoorbeeld aan taal en rekenen, maar ook aan maatschappijvakken (dit domein omvat voor uitstroomprofiel Vervolgonderwijs andere inhoud).

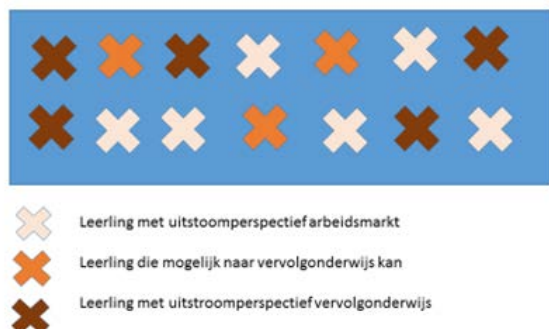
Randvoorwaarde:

- Er moet extra tijd gevonden worden om leerlingen extra lessen aan te kunnen bieden. Denk bijvoorbeeld aan de invoering van een verlengde schooldag.

3.3 Brede onderbouw uitstroomprofielen Arbeidsmarkt en Vervolgonderwijs

In een brede onderbouw voor de beide uitstroomprofielen zitten alle leerlingen bij elkaar. Het gemeenschappelijk aanbod is afgestemd op beide niveaus en de docent differentieert waar nodig. Door waar mogelijk leerlingen keuzemogelijkheden te bieden, wordt voorzien in persoonlijke arrangementen voor leerlingen.

Brede onderbouw voor AM en VO

Voordelen:

- Leerlingen (en docenten) worden niet geforceerd in een keuze. Gaandeweg blijkt welk niveau de leerlingen aankunnen.
- Leerlingen kunnen zich mogelijk 'optrekken' aan medeleerlingen.

Randvoorwaarde:

- De docent kan binnen één groep een gedifferentieerd aanbod realiseren.

3.4 Extra begeleiding binnen het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs

Een laatste mogelijkheid is het plaatsen van de leerling binnen het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs, en daarbij extra begeleiding en ondersteuning bieden. Alle leerlingen krijgen dus eenzelfde basisarrangement voor uitstroom naar vervolgonderwijs, waarbij een aantal leerlingen extra begeleiding krijgt.

Extra begeleiding binnen profiel VO

Voordelen:

- Naadloze aansluiting op het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs.
- Leerlingen kunnen zich mogelijk 'optrekken' aan medeleerlingen.

Nadelen:

- Het is voor leerlingen teleurstellend als ze het niet redden op het niveau van het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs: deelname aan dit profiel schept verwachtingen bij leerlingen en docenten.
- Wellicht ontstaat er minder ruimte voor praktijkvakken omdat deze in het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs minder aan bod komen in de onderbouw. Dit kan demotiverend werken en levert mogelijk een achterstand op als de leerling alsnog 'afstroomt'.

3.5 Welke organisatievorm past het beste?

Welke organisatievorm het beste past, is afhankelijk van:

- het aanbod van de school;
- de omvang van de aangeboden uitstroomprofielen;
- de accenten die de school wil leggen binnen het leerplan.

In onderstaande tabel¹ is een aantal mogelijke overwegingen weergegeven die een rol kunnen spelen bij het bepalen van de meest geschikte organisatievorm. Daarnaast zijn ook nog andere overwegingen denkbaar. Uiteindelijk moet een school zelf bepalen welke criteria de doorslag geven en wat de meest geschikte werkwijze is. De tabel is dan ook bedoeld om het denkproces en het gesprek hierover op gang te brengen.

Overwegingen	1 Extra aanbod binnen usp AM	2 Extra lessen naast usp AM	3 Brede onderbouw voor usp's AM en VO	4 Extra begeleiding binnen usp VO
De school kent een grote omvang van leerlingen binnen het uitstroomprofiel AM		X		
De school kent een grote omvang van leerlingen binnen het uitstroomprofiel VO				X
De school biedt zowel AM als VO aan			X	
De school hecht veel waarde aan de avo-vakken	—	X		X
De school hecht veel waarde aan de praktijkvakken	X			
De school hecht veel waarde aan loopbaanoriëntatie en -begeleiding	X		X	
De school hecht veel waarde aan late selectie			X	
De school geeft de voorkeur aan opstroom boven afstroom	X	X		—
Leraren zijn in staat om binnen één groep te differentiëren naar meerdere niveaus		—		
Overige overwegingen, namelijk....				

(usp=uitstroomprofiel, AM=arbeidsmarkt, VO=vervolgonderwijs)

X Meest passende organisatievorm

— Minst passende organisatievorm

¹ De tabel is geïnspireerd op een overzicht van mogelijke organisatievormen voor verbeterde aansluiting tussen de theoretische leerweg en de havo (Jansma, van Kleunen & Schmidt, 2011).

4. Afstemming van de onderwijsinhoud

Bij de inhoudelijke afstemming tussen beide uitstroombrofielen kijken we niet alleen naar de inhoudelijke verschillen en overeenkomsten in de onderbouwprogramma's van de uitstroombrofielen, maar ook naar de aansluiting op de bovenbouw van het uitstroombrofiel Vervolgonderwijs.

Inhoudelijk afstemming kan plaatsvinden door:

1. het aanbieden van extra lesstof voor de algemeen vormende vakken, om de mogelijkheid voor een latere overstap open te houden;
2. het aanbieden van een programma voor loopbaanoriëntatie en -begeleiding dat ook voorbereid op het uitstroombrofiel Vervolgonderwijs met bijbehorende keuzes;
3. het benutten van de praktijkvakken in de onderbouw van het uitstroombrofiel Arbeidsmarkt voor oriëntatie op en verkenning van de beroepsgerichte programma's, waarbij het accent komt te liggen op de transitiegebieden: wonen, werken, vrijetijdsbesteding en burgerschap.

4.1 Algemeen vormende vakken

Voor het maken van keuzes bij het aanbieden van extra lesstof voor de avo-vakken, moet de school rekening houden met de relevantie van de vakken of leergebieden in de bovenbouw van het uitstroombrofiel Vervolgonderwijs. Bij het mogelijk maken van een eventuele overstap naar dit uitstroombrofiel zijn namelijk niet alleen de verschillen en overeenkomsten tussen kerndoelen in de onderbouw relevant, maar juist ook de examenprogramma's in de bovenbouw, die gerealiseerd moeten worden voor het halen van een diploma. Welke vakken relevant of noodzakelijk zijn voor het behalen van een vmbo-diploma, is mede afhankelijk van het beroepsgerichte profiel dat een leerling gaat volgen in de bovenbouw.

Bij het afstemmen van de avo-vakken op de verschillende uitstroombrofielen spelen een aantal elementen een belangrijke rol:

- de doorstroomrelevantie van de avo-vakken;
- verschillen en overeenkomsten in de avo-vakken;
- de referentieniveaus taal en rekenen.

Daarnaast gaan we in op een andere mogelijkheid waarmee sommige leerlingen toch een vmbo-diploma kunnen behalen, maar waarbij het aantal avo-vakken sterk gereduceerd wordt: het leerwerktraject.

4.1.1 Doorstroomrelevantie

In het gemeenschappelijk deel van de bovenbouw van de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg (en in het uitstroombrofiel Vervolgonderwijs) volgt iedere leerling de verplichte vakken Nederlands, Engels, maatschappijleer, een kunstvak en lichamelijke opvoeding. Daarnaast kiezen leerlingen een beroepsgericht profiel, met daaraan gekoppeld twee avo-vakken die verplicht zijn voor het betreffende profiel. Dit zijn de profielgebonden vakken (voorheen: sectorverplichte avo-vakken).

Het is raadzaam om voor leerlingen die mogelijk kunnen opstromen, in de onderbouw van het vso al bepaalde prioriteiten te stellen, afhankelijk van het eventuele vakkenpakket in de bovenbouw. Dit kan in twee richtingen toegepast worden: leerlingen die weten welk profiel ze willen volgen besteden meer tijd aan de bijbehorende profielgebonden vakken. Omgekeerd

kiest een leerling op basis van zijn kwaliteiten en affiniteit met de verschillende vakken een passend profiel.

Onderstaand overzicht (gebaseerd op Kerkhoffs, 2016) geeft per profiel aan wat de bijbehorende profielgebonden vakken zijn.

Profiel:	Verplicht vak:	+ keuze uit:
Economie en ondernemen (E&O) Horeca, bakkerij en recreatie (HBR)	economie	wiskunde, Frans of Duits
Zorg en welzijn (Z&W)	biologie	wiskunde of maatschappijkunde of aardrijkskunde of geschiedenis
Bouwen, wonen en interieur (BWI) Producersen, installeren en energie (PIE) Mobiliteit en transport (M&T) Media, vormgeving en ICT (MVI) Maritiem en techniek (MaT)	wiskunde	NASK1
Groen	wiskunde	biologie of NASK1
Dienstverlening en producten (D&P)	twee vakken uit wiskunde, NASK1, biologie en economie	

Op basis van de vakken in het gemeenschappelijk deel in de bovenbouw en de profielgebonden keuzevakken is het raadzaam om - waar mogelijk - prioriteiten te stellen in de onderbouw voor leerlingen die mogelijk 'opstromen'.

4.1.2 Verschillen en overeenkomsten in de avo-vakken

Om aan te kunnen geven wat leerlingen voor de verschillende vakgebieden extra aangeboden moeten krijgen, is een vergelijking gemaakt tussen de kerndoelen voor het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt en de kerndoelen voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Voor een aantal algemeen vormende vakken verschillen de kerndoelen op inhoud of op gevraagd abstractieniveau. Onderstaande tabel geeft een samenvatting van de bevindingen op hoofdlijnen. Nadere detaillering is opgenomen in bijlage 1.

Leergebieden in het vo	Leergebieden in het vso	Conclusies op basis van vergelijking
Nederlands	Nederlandse taal en communicatie	Op hoofdlijnen komen veel kerndoelen overeen. Enkele kerndoelen vso dienen aangevuld te worden, met name ten aanzien van de reflectieve component en het abstractieniveau. Zie voor aanvullende informatie over het referentiekader taal paragraaf 4.1.3.
Engels	Engelse taal	De meeste kerndoelen zijn inhoudelijk vergelijkbaar, waarbij in het vo de onderwerpen wat verder van huis liggen,

		informatie ook op waarde beoordeeld moet worden en de spreker wat minder rekening houdt met (de beperkingen van) de ontvanger.
Rekenen/wiskunde	Rekenen en wiskunde	Binnen het vso zijn aanknopingspunten te vinden voor de kerndoelen in het vo. Een aantal kerndoelen in het vo is echter abstracter van aard. Hierbij wordt meer inzicht verondersteld. Zie voor aanvullende informatie over het referentiekader paragraaf 4.1.3.
Mens en natuur	Mens, natuur en techniek	De kerndoelen vo hebben meer theoretische diepgang, terwijl de kerndoelen vso meer praktische toepassingen kennen. In de kerndoelen vso zijn aanknopingspunten te vinden voor het behandelen van de kerndoelen vo.
Mens en maatschappij	Mens en maatschappij	De kerndoelen vso voor mens en maatschappij zijn gericht op de zelfredzaamheid en participatie van leerlingen. De inhoud is wezenlijk anders dan de kerndoelen voor het voortgezet onderwijs, waarin vakdisciplines als geschiedenis en aardrijkskunde duidelijk herkenbaar zijn.
Kunst en cultuur	Culturele oriëntatie en creatieve expressie	De kerndoelen vo voor kunst en cultuur vragen meer diepgang en achtergrondkennis dan de kerndoelen vso. Wel zijn er binnen de meeste kerndoelen vso goede aanknopingspunten te vinden voor de behandeling van de kerndoelen vo. In het vso wordt explicieter de relatie gelegd met de praktische toepassing in het dagelijks leven.
Bewegingsonderwijs en sport	Bewegen en sport	Ten aanzien van bewegen en sport is veel inhoudelijke overlap te vinden in de kerndoelen vso en vo.
	Friese taal	<i>Hier is geen vergelijking gemaakt</i>
	Vorbereiding op arbeid	Vorbereiding op arbeid komt niet als afzonderlijk leergebied voor in de kerndoelen vo.

4.1.3 Referentieniveaus taal en rekenen

In augustus 2010 is de Wet referentieniveaus Nederlandse taal en rekenen van kracht geworden. In het Referentiekader taal en rekenen (Expertgroep Doorlopende Leerlijnen Taal en Rekenen, 2009) staan taal- en rekendoelen geformuleerd die leerlingen in principe moeten beheersen op 12-, 16- en 18-jarige leeftijd. Eén van de doelen van het referentiekader is te komen tot een algemene niveauverhoging op het gebied van taal en rekenen. Het hele onderwijsveld, van primair en speciaal (basis-)onderwijs tot en met middelbaar beroepsonderwijs, heeft te maken met de referentieniveaus.

In tegenstelling tot voor het voortgezet onderwijs, hebben de referentieniveaus voor het vso-uitstroomprofiel Arbeidsmarkt geen verplichtend karakter. Voor dit uitstroomprofiel gelden de kerndoelen vso als de wettelijk verplichte streefdoelen, en in mindere mate het referentiekaderniveau 1F.

In het kader van doorstroom is echter de verwachting dat het al dan niet halen van niveau 1F/2F bepalend wordt voor succesvolle doorstroom. Daarom is het voor doorstromers naar het voortgezet onderwijs wenselijk of zelfs noodzakelijk om aan te kunnen geven waar ze zich bevinden in relatie tot de referentieniveaus. Zo kan ingeschat worden of deze leerlingen het vereiste niveau kunnen halen.

Leerlingen die het vmbo afsluiten, moeten namelijk referentieniveau 2F beheersen. Voor basis- en kaderleerlingen die moeite hebben om dit beoogde fundamentele niveau te behalen zijn leerroutes taal en leerroutes rekenen in ontwikkeling (Schmidt & Brandt-Bosman, 2017; Jansma, van der Laan & Ekens, 2017). Deze leerroutes zijn ook in te zetten voor die vso-leerlingen die mogelijk een basis- of kaderdiploma kunnen behalen. Leerlingen in de basisberoepsgerichte leerweg kunnen een eenvoudigere rekentoets afleggen (2A). Deze bevat dezelfde onderwerpen als voor referentieniveau 2F, maar de opgaven zijn eenvoudiger dan de rekentoets 2F.

4.1.4 Leerwerktrajecten

Als een leerling zijn vmbo-diploma op basis van een volledig vakkenpakket niet kan halen, kan de school overwegen om de leerling een leerwerktraject aan te bieden. Dit is een variant op de basisberoepsgerichte leerweg. Door een combinatie van binnen- en buitenschools leren met meer praktijk en minder theorie kunnen leerlingen een vmbo-basisberoepsgericht diploma behalen met de aantekening Leerwerktraject (LWT). De leerlingen hebben dan examens gedaan in minimaal Nederlands en het beroepsgerichte programma (het profielvak en vier beroepsgerichte keuzevakken). Ook hebben zij de rekentoets afgelegd.

Leerlingen in het reguliere voortgezet onderwijs kiezen met name voor deze route vanwege de leerstijl. Zij geven aan liever te werken dan op school te leren of hebben moeite met één of meerdere theoretische vakken, soms door leerproblemen (Muskens e.a., 2015). Als de leerachterstand van de leerling zo groot is dat hij bij meerdere vakgebieden geen voldoende kan scoren, kan de versmalling in het leerwerktraject een oplossing zijn. Hierdoor kan meer aandacht worden besteed aan Nederlands en rekenen.

De school dient afspraken te maken met een mbo-instelling over doorstroom van de leerling naar een verwante of niet-verwante niveau 2-opleiding. Deze afspraken moeten worden vastgelegd in een samenwerkingsovereenkomst. Uit een onderzoek onder vmbo-scholen (Muskens e.a., 2015) blijkt dat bij inschrijving op mbo-niveau 2, incidenteel om rekenen 'op weg naar 2F' en Engels gevraagd wordt bij de toelating. Vaak blijkt dit pas bij het intakegesprek. De vmbo-scholen verwachten dat dit in de toekomst een eis wordt, omdat ze inschatten dat leerlingen anders niet in staat zullen blijken een mbo-diploma te halen. Uiteraard is dit mede afhankelijk van ontwikkelingen met betrekking tot de regelgeving rondom de rekentoets en bijbehorende niveaus.

Het leerwerktraject kan voor leerlingen waarvoor een regulier vmbo-diploma niet haalbaar lijkt, een optie zijn. Taal, rekenen en het beroepsgerichte vak krijgen prioriteit, terwijl doorstroommogelijkheden – mits er goede afspraken gemaakt worden met de mbo-instelling – behouden blijven.

Aanbevelingen ten aanzien van de avo-vakken

- Stel prioriteiten in de onderbouw, mede op basis van het eventuele vakkenpakket in de bovenbouw van uitstroomprofiel Vervolgonderwijs.
- Maak een koppeling tussen de kerndoelen vso uitstroomprofiel Arbeidsmarkt en de kerndoelen vo, om gaandeweg te kunnen bepalen of de leerlingen het niveau van de basisberoepsgerichte leerweg aankunnen.
- Maak een koppeling tussen de kerndoelen vso uitstroomprofiel Arbeidsmarkt en de referentieniveaus, om gaandeweg te kunnen bepalen of leerlingen in staat zijn om niveau 2F te behalen.
- Maak gebruik van de kerndoelenvergelijking in bijlage 1 om leerlingen die dat aankunnen op het gewenste niveau voor de basisberoepsgerichte leerweg te helpen.
- Overweeg of leerlingen die niet het volledige vakkenpakket aankunnen maar wel over voldoende capaciteiten beschikken, een diploma kunnen halen via een leerwerktraject.

4.2 Loopbaanoriëntatie en begeleiding

In hoofdstuk 2 is aanbevolen om de loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB) in de onderbouw van uitstroomprofiel Arbeidsmarkt dusdanig aan te passen, dat deze een goede voorbereiding vormt op een eventuele overstap naar de bovenbouw van uitstroomprofiel Vervolgonderwijs. Op basis van een vergelijking tussen loopbaanoriëntatie in het vso en loopbaanoriëntatie in het vmbo kunnen we concluderen dat afstemming goed mogelijk is.

Loopbaanoriëntatie in het vso

Zowel in het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt als in het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs neemt LOB een essentiële positie in. In het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt wordt aanbevolen om, gedurende het onderwijstraject, gefaseerd tot een keuze voor één van de sectoren en branches te komen (Berlet en Haandrikman, 2011):

"Leer leerlingen om levens- en loopbaankeuzes te maken en begeleid hen daarbij.

- Richt voor alle leerlingen keuzeprocessen in, gericht op toekomstig werk en maatschappelijke participatie (wonen, vrije tijd, burgerschap).
- Zorg voor voldoende en hoogwaardige begeleiding van leerlingen bij deze keuzeprocessen.
- Zet daarvoor medewerkers in die toegerust zijn op het begeleiden en coachen van leerlingen bij zulke keuzeprocessen.
- Zorg dat de medewerkers kunnen beschikken over passende procedures en instrumenten."

De doelstellingen ten aanzien van LOB worden voor het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt zowel omschreven in de leergebiedoverstijgende kerndoelen als in de kerndoelen ter voorbereiding op arbeid.

Leergebiedoverstijgende kerndoelen:

Ontwikkelen van een persoonlijk toekomstperspectief:

- 10 De leerling krijgt zicht op de eigen voorkeuren, interesses en toekomstwensen op het gebied van werken, wonen, vrije tijd en burgerschap.
- 11 De leerling leert afwegingen en keuzes te maken die leiden tot een passend persoonlijk toekomstperspectief, met realiseerbare mogelijkheden en kansen.

Leergebiedspecifieke kerndoelen:

Vorbereiding op arbeid:

- 59 De leerling verkent actief werkvelden en beroepen, bij voorkeur in de eigen regio.
- 60 De leerling leert vaardigheden om werk te verwerven, te behouden en om van werk te veranderen.

Loopbaanoriëntatie in het vmbo

Loopbaanoriëntatie in het reguliere vmbo is er op gericht dat leerlingen leren kiezen en het keuzeproses leren doorgronden, inzicht leren krijgen in hun eigen kwaliteiten en motieven en zo voorbereid worden op een leven waarin steeds weer opnieuw keuzes voor opleiding en arbeid gemaakt moeten worden (Lanschot Hubrecht, van Hilten & Reenalda, 2013). Zodoende is loopbaanoriëntatie een doorlopend proces dat gedurende de gehele schoolperiode gevoed moet worden door een coherent programma dat past bij de laatste inzichten over loopbaankeuzes.

De inhoud van LOB wordt onder andere beschreven in (kern C van) de beroepsgerichte examenprogramma's:

c. Loopbaanoriëntatie en -ontwikkeling

De kandidaat is in staat zijn eigen loopbaanontwikkeling vorm te geven. Hij doet dat met een oriëntatie op een toekomstige opleiding en (loop)baan door middel van reflectie op het eigen handelen en reflectie op ervaringen.

c. 1. De kandidaat heeft de vaardigheid de eigen loopbaan vorm te geven door op systematische wijze om te gaan met 'loopbaancompetenties':

- 1. kwaliteitenreflectie (wat kan ik het best en hoe weet ik dat?)
- 2. motievenreflectie (waar ga en sta ik voor en waarom dan?)
- 3. werkexploratie (waar ben ik het meest op mijn plek en waarom daar?)
- 4. loopbaansturing (hoe bereik ik mijn doel en waarom zo?)
- 5. netwerken (wie kan mij helpen mijn doel te bereiken en waarom die mensen?)

c.2. De kandidaat maakt zijn eigen loopbaanontwikkeling inzichtelijk voor zichzelf en voor anderen door middel van een 'loopbaandossier'.

Daarnaast staat in de eindtermen van vrijwel ieder avo-vak dat de leerling zich moet leren oriënteren op de eigen loopbaan. Ook in de preambule, die geldig is voor alle vakken en profielen van het vmbo, wordt omschreven dat de leerling: "leert, door te reflecteren op het eigen cognitief en emotioneel functioneren, zicht te krijgen op de eigen toekomstmogelijkheden en interesses." Kortom: LOB neemt een cruciale plaats in binnen het vmbo-programma.

Voor de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg zijn voorbeeldmatige uitwerkingen gemaakt van doorlopende leerlijnen voor LOB in het vmbo (Van Lanschot Hubrecht, van Hilten & Reenalda, 2013). Deze uitwerkingen, opgenomen in bijlage 2, zijn geactualiseerd op basis van de nieuwe beroepsgerichte programma's in het vmbo. Voor de onderbouw van de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg wordt voorgesteld om het accent te leggen op zelfexploratie en profieloriëntatie. Uiteindelijk moet het programma voor LOB in de onderbouw onder andere resulteren in een onderbouwde keuze voor één van de beroepsgerichte profielen in de bovenbouw van het vmbo. Hier leert de leerling verder om passende keuzes ten aanzien van de eigen loopbaan te maken.

Afstemming tussen vso en vmbo

In zowel het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt als in het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs behoort LOB een cruciale plaats in het programma in te nemen. In de beide profielen staat oriëntatie op werk of vervolgopleiding centraal. De fasering van LOB in het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt is goed af te stemmen op de voorbeeldmatige fasering voor het vmbo zoals omschreven in bijlage 2: in de onderbouw van het vso, uitstroomprofiel Arbeidsmarkt staat meestal een brede en praktische oriëntatie op de beroepssectoren centraal. Voor het bewerkstelligen van een goede afstemming tussen de beide uitstroomprofielen is het cruciaal dat mogelijke 'overstappers' aan het eind van de onderbouw een passende keuze kunnen maken uit één van de beroepsgerichte profielen. De praktijkvakken in de onderbouw van het vso kunnen als vertrekpunt dienen voor het opdoen van praktijk nabije ervaringen en de reflectie daarop.

Uiteindelijk kan de reikwijdte van LOB in de beide uitstroomprofielen gaan verschillen: leerlingen in het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs oriënteren zich waarschijnlijk vooral op de profielen en mogelijke vervolgopleidingen, terwijl leerlingen in het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt zich meer op toekomstig werk (sector en branche) zullen oriënteren.

Deze verschillen hoeven in de onderbouw van het vso zeker geen belemmering te vormen voor het inspelen op behoeften van de beide doelgroepen. Ze oriënteren zich immers allebei op vervolgstappen in de (leer)loopbaan en op toekomstig werk.

Aanbevelingen ten aanzien van loopbaanoriëntatie en –begeleiding

- Zorg voor een doorlopende leerlijn LOB op basis van de kerndoelen vso.
- Zorg ervoor dat deze doorlopende leerlijn zowel voorbereidt op de bovenbouw van uitstroomprofiel Arbeidsmarkt als op de bovenbouw van uitstroomprofiel Vervolgonderwijs.
- Maak hierbij gebruik van de voorbeeldmatige uitwerkingen voor de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg in bijlage 2.

4.3 Praktijkvakken

Beroepsvoorbereiding in vso en vmbo

Het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt kent een aantal kerndoelen die direct of indirect te relateren zijn aan de voorbereiding op arbeid. Deze worden omschreven in leergebiedoverstijgende en leergebiedspecifieke kerndoelen. Doorgaans wordt aan deze kerndoelen gewerkt door middel van praktijkvakken. Formeel gezien wordt geen onderscheid gemaakt tussen avo-vakken en praktijkvakken. Waar een school bepaalde leerinhouden onderbrengt is een keuze van de onderwijsinstelling zelf.

De praktijkvakken in de onderbouw van het vso bereiden voor op de transitiegebieden wonen, werken, vrije tijd en burgerschap. De praktijkvakken zijn daarmee in de onderbouw voor alle leerlingen relevant en nog niet geselecteerd op toekomstwensen en mogelijkheden van leerlingen. In de bovenbouw worden de praktijkvakken geleidelijk meer toegespitst op de context van werk en op de ambities en mogelijkheden van leerlingen.

Het vmbo biedt de beroepsgerichte programma's in de bovenbouw aan. Deze programma's hebben een oriënterend karakter en bereiden tegelijk voor op een beroepsopleiding in het mbo. De beroepsgerichte programma's in het vmbo hebben in vergelijking met de praktijkvakken in het vso een hoger abstractieniveau.

De praktijkvakken in de onderbouw van het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt kunnen ook ingezet worden als voorbereiding op en ter verkenning van de beroepsgerichte vakken in het vmbo. Vso-kerndoelen rondom zorgen voor jezelf, verzorging van planten en dieren, het gebruiken en onderhouden van technische toepassingen of het uitvoeren van eenvoudig technisch onderhoud worden dan niet alleen ingezet met het oog op zelfredzaamheid, maar waar mogelijk wordt er een 'draai' aan gegeven vanuit de theorie of vanuit de oriëntatie op vervolgopleidingen. Dit vraagt echter om een benadering van het praktijkvak op een hoger abstractieniveau dan bedoeld in de kerndoelen van het vso. De kerndoelen vso en de examenprogramma's vmbo zijn daarom in die zin niet goed met elkaar te vergelijken.

Aanknopingspunten binnen de kerndoelen vso voor oriëntatie op de vmbo-profielen worden met name gevonden binnen de vso-kerndoelen Mens, natuur en techniek en de vso-kerndoelen Mens en maatschappij.

Het maken van een koppeling vanuit de praktijkvakken in de onderbouw - voor leerlingen die dit aankunnen - naar de beroepsgerichte profielen kent een aantal voordelen:

- Leerlingen kunnen ervaren of zij affiniteit hebben met het betreffende profiel en of zij het gevraagde niveau aan kunnen. Docenten krijgen hier door de koppeling van leerlinhouden meer zicht op.
- Door de kerndoelen vso hiervoor als vertrekpunt te nemen blijven de onderwerpen dicht bij huis en dicht bij de leerling. Hierdoor kunnen leerlingen zich makkelijker een beeld vormen van de toepassingsgebieden van de beroepsgerichte profielen.

Deze ervaringen kunnen vervolgens weer input vormen bij het voeren van gesprekken in het kader van loopbaanoriëntatie.

Bijlage 3 geeft een korte typering van de verschillende beroepsgerichte profielen, en suggesties voor vso-kerndoelen van waaruit een koppeling gemaakt kan worden met het betreffende profiel.

Beroepsgerichte programma's in het vmbo

Vanaf schooljaar 2016-2017 gelden de nieuwe beroepsgerichte examenprogramma's voor de bovenbouw van alle beroepsgerichte leerwegen. Met deze invoering verandert de inhoud en structuur van het onderwijs.

Er zijn nieuwe beroepsgerichte examenprogramma's ontwikkeld voor tien profielvakken:

1. Economie en ondernemen (E&O)
2. Horeca, bakkerij en recreatie (HBR)
3. Zorg en welzijn (Z&W)
4. Bouwen, wonen en interieur (BWI)
5. Produceren, installeren en energie (PIE)
6. Mobiliteit en transport (M&T)
7. Media, vormgeving en ICT (MVI)
8. Maritiem en techniek (MaT)
9. Groen
10. Dienstverlening en producten (D&P)

Het profielvak bevat kennis, houdingsaspecten en vaardigheden die tot doel hebben de leerling kennis te laten maken met een opleidingen- en beroepenveld/sector. Iedere leerling in een beroepsgerichte leerweg van het vmbo kiest, naast één van deze tien profielvakken, ook voor vier beroepsgerichte keuzevakken. Deze keuzevakken kunnen aansluiten bij het profielvak, maar dat hoeft niet.

Voor meer informatie over de nieuwe beroepsgerichte examenprogramma's vmbo wordt verwezen naar de website www.vernieuwingvmbo.nl. De relatie tussen uitstroomprofiel Vervolgonderwijs en de beroepsgerichte vakken van het vmbo wordt expliciet beschreven in de publicatie *Wat moet en wat mag in het voortgezet speciaal onderwijs* (Kerkhoffs, 2016).

De tien profielen worden getypeerd in bijlage 4. In leerlingentaal wordt daarbij aangegeven aan welke 'typische' werkzaamheden gedacht moet worden in de context van het vmbo en mbo-niveau 2. Dit kan dienen als hulpmiddel bij het voeren van reflectiegesprekken met leerlingen.

Aanbevelingen ten aanzien van de praktijkvakken

- Maak een inhoudelijke koppeling tussen een aantal kerndoelen voor uitstroomprofiel Arbeidsmarkt met de beroepsgerichte profielen van het vmbo. Maak gebruik van bijlage 3 voor het vinden van geschikte aanknopingspunten.
- Verken, door middel van deze koppeling, de affiniteiten en kwaliteiten van de leerling. Maak gebruik van bijlage 4 voor het voeren van reflectiegesprekken met de leerling.

Referenties

- Berlet, I. & Haandrikman, M. (2011). *Bouwstenen voor het vso: uitstroomprofiel Arbeid*. Enschede: SLO.
- Jansma, N., Kleunen, E. van & Schmidt, V. (2011). *Scenario's voor de aansluiting tussen vmbo-tl en havo*. Enschede: SLO.
- Jansma, N., Ekens, T. & Laan, A. van der (2017). *Passende perspectieven vmbo, leerroutes taal voor vmbo – bb/kb*. Enschede: SLO.
- Kerkhoffs, J. (2016). *Wat moet en wat mag in het nieuwe vmbo*. Bunnik: Stichting Platforms VMBO.
- Kerkhoffs, J. & Abbenhuis, R. (2014). *Structuur beroepsgericht vmbo*. Gedownload op 22 januari 2015, van <http://www.vernieuwingvmbo.nl/wp-content/uploads/2012/06/Structuur-beroepsgerichte-programmas-dec-14.docx>
- Koopmans-van Noorel, A. & Pietersen, H. (2015). *Curriculummonitor (voortgezet) speciaal onderwijs en praktijkonderwijs: verkenning van de curriculumpraktijk in 2014 / 2015*. Enschede: SLO
- Lanschot Hubrecht, V. van, Hiltten, J. van & Reenalda, R. (2013). *Naar een doorlopend programma voor LOB*. Enschede: SLO.
- Muskens, M., Tholen, R. & Beek, S. (2015). *Monitor leerwerktrajecten en assistentopleidingen in het vmbo, resultaten nulmeting*. Nijmegen: ResearchNed.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2014). *Kerdoelen voortgezet speciaal onderwijs*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Reusing, M. (2015). *Stand van zaken in het voortgezet speciaal onderwijs, eindrapportage*. Utrecht: LECSO.
- SLO (2011). *Voorstel kerndoelen vso, alle uitstroomprofielen*. Enschede: SLO.
- Schmidt, V. & Brandt-Bosman, R. (2017). *Passende perspectieven vmbo, leerroutes rekenen voor vmbo – bb/kb*. Enschede: SLO.
- Schram, E. (2011). *Bouwstenen voor het vso, uitstroomprofiel Vervolgonderwijs*. Enschede: SLO.

Bijlagen

Bijlage 1 Kerndoelenanalyse

In de hier volgende overzichten wordt aangegeven hoe de kerndoelen vo en vso voor het uitstroomprofiel Vervolgonderwijs zich verhouden tot de kerndoelen voor het uitstroomprofiel Arbeidsmarkt. Deze kunnen gebruikt worden om te bepalen wat leerlingen uiteindelijk extra aangeboden moeten krijgen om in aanmerking te komen voor een basisberoepsgericht diploma, maar ook als achtergrondinformatie om met leerlingen bespreekbaar en concreet te maken in hoeverre zij het betreffende niveau aankunnen.

Voor een aantal vakgebieden is er flinke overlap waardoor afstemming eenvoudig is. Sommige kerndoelen vertonen echter geen overeenkomsten, of zijn slechts op onderdelen vergelijkbaar met elkaar. In dat geval geven de opmerkingen aan op welke wijze de kerndoelen van elkaar verschillen. Onderdelen die in de kerndoelen van vso uitstroomprofiel Arbeidsmarkt niet aan bod komen zijn gearceerd.

Bij deze vergelijking is ook gebruik gemaakt van de concretisering en zoals die zijn beschreven in het *Voorstel Kerndoelen VSO* (SLO, 2011). Waar relevant is eveneens gebruik gemaakt van de concretisering in leerplan in beeld (www.leerplaninbeeld.slo.nl).

Nederlands

Op hoofdlijnen komen veel kerndoelen overeen. Enkele kerndoelen vso dienen aangevuld te worden, met name ten aanzien van de reflectieve component en het abstractieniveau. Let op: omdat het hier een vergelijking van kerndoelen betreft zijn de referentiekaders in de onderstaande tabel - hoewel zeer relevant - buiten beschouwing gelaten (zie paragraaf 4.1).

Nederlands / Nederlandse taal en communicatie				
vo kerndoelen / kerndoelen vso uitstroomprofiel Vervolgonderwijs		kerndoel vso uitstroomprofiel Arbeidsmarkt		opmerkingen
1.	De leerling leert zich mondeling en schriftelijk begrijpelijk uit te drukken.	2	De leerling leert zich mondeling verstaanbaar en begrijpelijk uit te drukken in gesprekken, overlegsituaties en presentaties over alledaagse en werkgerelateerde onderwerpen (ook bij vo kerndoel 6 en 7).	
		5	De leerling leert zich schriftelijk begrijpelijk uit te drukken in korte, eenvoudige teksten over alledaagse en werkgerelateerde onderwerpen.	
2.	De leerling leert zich te houden aan conventies (spelling, grammaticaal correcte zinnen, woordgebruik) en leert het belang van die conventies te zien.	6	De leerling leert in schriftelijke producten verzorgde taal te gebruiken.	
3.	De leerling leert strategieën te gebruiken voor het uitbreiden van zijn woordenschat.	7	De leerling leert zijn woordenschat uit te breiden met behulp van strategieën.	

4.	De leerling leert strategieën te gebruiken bij het verwerven van informatie uit gesproken en geschreven teksten.	8	De leerling leert om taalactiviteiten (spreken, luisteren, schrijven en lezen) voor te bereiden, te plannen en na te kijken. <i>(ook bij vo kerndoel 9)</i>	
5.	De leerling leert in schriftelijke en digitale bronnen informatie te zoeken, deze informatie te ordenen en te beoordelen op waarde voor hemzelf en anderen.	LG O 3	LGO kerndoel 3: De leerling leert verschillende soorten informatie te zoeken, te beoordelen en te gebruiken.	Dit kerndoel behoort in het vso bij de leergebied-overstijgende thema's zodat er vanuit alle gebieden aan gewerkt kan worden.
6.	De leerling leert deel te nemen aan overleg, planning, discussie in een groep.	2	De leerling leert zich mondeling verstaanbaar en begrijpelijk uit te drukken in gesprekken, overlegsituaties en presentaties over alledaagse en werkgerelateerde onderwerpen. <i>(Ook bij vo kerndoelen 1 en 7)</i>	
		1	De leerling leert actief te luisteren naar gesproken taal over alledaagse en werkgerelateerde onderwerpen.	
7.	De leerling leert een mondelinge presentatie te geven.	2	De leerling leert zich mondeling verstaanbaar en begrijpelijk uit te drukken in gesprekken, overlegsituaties en presentaties over alledaagse en werkgerelateerde onderwerpen. <i>Ook bij vo kerndoelen 1 en 6</i>	Vso kerndoel 2 bevat enkele aanknopingspunten voor het verzorgen van presentaties (afstemmen op publiek, ondersteunende materialen), vo kerndoel 7 gaat explicieter in op presentaties.
8.	De leerling leert verhalen, gedichten en informatieve teksten te lezen die aan zijn belangstelling tegemoet komen en zijn belevingswereld uitbreiden.	4	De leerling leert verhalende en fictionele teksten belevend te lezen en de eigen interesses en voorkeuren op het gebied van fictie te verkennen.	
		3	De leerling leert zakelijke teksten te lezen over onderwerpen die aansluiten bij de eigen interesses, de leefwereld en de wereld van arbeid.	
9.	De leerling leert taalactiviteiten (spreken, luisteren, schrijven en lezen) planmatig voor te bereiden en uit te voeren.	8	De leerling leert om taalactiviteiten (spreken, luisteren, schrijven en lezen) voor te bereiden, te plannen en na te kijken.	
10.	De leerling leert te reflecteren op de manier waarop hij zijn taalactiviteiten uitvoert en leert, op grond daarvan en van reacties van anderen, conclusies te trekken voor het uitvoeren van nieuwe taalactiviteiten.	9	De leerling leert van feedback van anderen en van eigen reflectie op taalactiviteiten.	

Engels

De meeste kerndoelen zijn goed met elkaar vergelijkbaar, waarbij in het vo de onderwerpen wat verder van huis liggen, informatie ook op waarde beoordeeld moet worden en de spreker wat minder rekening houdt met (de beperkingen van) de ontvanger. In de kerndoelen voor het voortgezet onderwijs wordt ook verwezen naar overige vreemde talen. Voor het vso is alleen de Engelse taal van toepassing.

Engels / Engelse taal				
vo kerndoelen / kerndoelen vso uitstroomprofiel Vervolgonderwijs		vso kerndoel uitstroomprofiel Arbeidsmarkt		opmerkingen
11.	De leerling leert verder vertrouwd te raken met de klank van het Engels, Duits, Frans of Spaans door veel te luisteren naar gesproken en gezongen teksten.	10	De leerling leert vertrouwde woorden en basiszinnen te begrijpen die zichzelf, zijn/haar familie en directe concrete omgeving betreffen, wanneer mensen langzaam en duidelijk spreken.	Luistervaardigheid heeft binnen het vso meer te maken met onderwerpen dicht bij huis. Daarnaast worden in het vo geen eisen aan de spreker gesteld, terwijl in het vso de spreker langzaam en duidelijk spreekt.
12.	De leerling leert strategieën te gebruiken voor het uitbreiden van zijn Engelse, Duitse, Franse of Spaanse woordenschat.	16	De leerling leert strategieën te gebruiken voor het uitbreiden van zijn/haar woordenschat.	
13.	De leerling leert strategieën te gebruiken bij het verwerven van informatie uit gesproken en geschreven Engels, Duits, Frans of Spaanstalige teksten.	15	De leerling leert strategieën te gebruiken bij het verwerven van informatie uit gesproken en geschreven Engelstalige teksten.	
14.	De leerling leert in Engels, Duits, Frans of Spaanstalige schriftelijke en digitale bronnen informatie te zoeken, te ordenen en te beoordelen op waarde voor hemzelf en anderen.	11	De leerling leert vertrouwde namen, woorden en zeer eenvoudige zinnen begrijpen, bijvoorbeeld in mededelingen, op posters en in catalogi.	Binnen het vso kerndoel 11 ligt de nadruk meer op het opzoeken van informatie uit een lijst, het begrijpen van informatie of van eenvoudige en korte instructies. Vo kerndoel 14 vraagt daarnaast ook nog het ordenen, beoordelen en op waarde schatten.
15.	De leerling leert in spreektaal anderen een beeld te geven van zijn dagelijks leven.	13	De leerling leert in spreektaal een beeld te geven van zichzelf, anderen en de naaste omgeving.	
16.	De leerling leert standaardgesprekken te voeren om iets te kopen, inlichtingen te vragen en om hulp te vragen.	12	De leerling leert deel te nemen aan een eenvoudig gesprek waarin hij eenvoudige vragen kan stellen en beantwoorden die een directe behoefte of zeer vertrouwd onderwerp betreffen.	

17.	De leerling leert informeel contact in het Engels, Duits, Frans of Spaans te onderhouden via e-mail, brief en chatten.	14	De leerling leert een korte eenvoudige schriftelijke mededeling te doen en leert formulieren in te vullen met persoonlijke details.	Subdoel van vso kerndoel 14 is het schrijven van een kort eenvoudig sms'je of e-mail. Ook een eenvoudige briefkaart komt aan bod. Chatten komt hier niet aan bod.
18.	De leerling leert welke rol het Engels, Duits, Frans of Spaans speelt in verschillende soorten internationale contacten.		-	Vo Kerndoel 18 komt niet expliciet aan bod in het vso.

Rekenen / wiskunde

Binnen de kerndoelen vso zijn aanknopingspunten te vinden voor de kerndoelen vo. Een aantal kerndoelen in het vo is echter abstracter van aard en vraagt meer inzicht.

Voor een nadere concretisering van de kerndoelen vo in de vorm van tussendoelen, wordt verwezen naar

www.leerplaninbeeld.nl

Let op: omdat het hier een vergelijking van kerndoelen betreft zijn de referentiekaders in de onderstaande tabel

- hoewel zeer relevant - buiten beschouwing gelaten (zie paragraaf 4.1).

Rekenen / wiskunde				
VO Kerndoelen / kerndoelen vso uitstroomprofiel Vervolgonderwijs		VSO Kerndoel uitstroomprofiel Arbeidsmarkt		Opmerkingen
19.	De leerling leert passende wiskundetaal te gebruiken voor het ordenen van het eigen denken en voor uitleg aan anderen en leert de wiskundetaal van anderen te begrijpen.	17	De leerling leert in praktische situaties passende reken-/wiskunde taal gebruiken. <i>Ook bij vo kerndoel 22.</i>	
20.	De leerling leert alleen en in samenwerking met anderen in praktische situaties wiskunde te herkennen en te gebruiken om problemen op te lossen.	18	De leerling leert in praktische situaties problemen op te lossen met gebruik van rekenkundige middelen.	Met rekenkundige middelen wordt in vso kerndoel 18 bedoeld: de bewerkingen optellen, aftrekken, vermenigvuldigen, delen en schattend rekenen (zie ook vo kerndoel 23 voor het schattend rekenen). Voor het vo gaat dit veel verder dan voor het vso.
		19	De leerling leert computer en rekenmachine te gebruiken als hulpmiddel en informatiebron.	Het gebruik van computer en rekenmachine is specifiek voor de doelgroep van het vso toegevoegd.

21.	De leerling leert een wiskundige argumentatie op te zetten en te onderscheiden van meningen en beweringen en leert daarbij met respect voor ieders denkwijze wiskundige kritiek te geven en te krijgen.			VO kerndoel komt niet terug in de vso kerndoelen.
22.	De leerling leert de structuur en de samenhang te doorzien van positieve en negatieve getallen, decimale getallen, breuken, procenten en verhoudingen en leert ermee te werken in zinvolle en praktische situaties.	20	De leerling leert in betekenisvolle en praktische situaties werken met gangbare breuken, verhoudingen en decimale getallen.	Het vo kerndoel vraagt meer inzicht, hoewel het doorzien van structuur en samenhang in de praktijk niet gevraagd wordt van basisberoepsgerichte vmbo-leerlingen in de onderbouw (zie leerplaninbeeld.slo.nl).
		17	De leerling leert in praktische situaties passende reken-/wiskunde taal gebruiken. <i>Ook bij vo kerndoel 19.</i>	Bij vso kerndoel 17 komt het gebruik van positieve en negatieve getallen aan bod.
23.	De leerling leert exact en schattend rekenen en redeneren op basis van inzicht in nauwkeurigheid, orde van grootte, en marges die in een gegeven situatie passend zijn.	18	De leerling leert in praktische situaties problemen op te lossen met gebruik van rekenkundige middelen.	Schattend rekenen komt aan bod in vso kerndoel 18. Hierbij gaat het om de functionele inzet van schattend rekenen, terwijl het in het vo meer gaat om inzicht in de schattingsstrategie. De overige aspecten van het vo kerndoel 23 zijn niet te herleiden tot een vso kerndoel.
24.	De leerling leert meten, leert structuur en samenhang doorzien van het metriek stelsel en leert rekenen met maten voor grootheden die gangbaar zijn in relevante toepassingen.	22	De leerling leert omgaan met in de praktijk veel voorkomende meetinstrumenten voor lengte, gewicht, inhoud en temperatuur en leert rekenen met maten en grootheden.	Het vo kerndoel vraagt meer inzicht, hoewel het doorzien van structuur van het metriek stelsel in de praktijk niet gevraagd wordt van basisberoepsgerichte vmbo-leerlingen in de onderbouw (zie leerplaninbeeld.slo.nl).
25.	De leerling leert informele notaties, schematische voorstellingen, tabellen, grafieken en formules te gebruiken om greep te krijgen op verbanden tussen grootheden en variabelen.	25	De leerling leert eenvoudige tabellen, grafieken en diagrammen te interpreteren en te maken.	Informele notaties en formules komen niet aan bod in de kerndoelen vso.

26.	De leerling leert te werken met platte en ruimtelijke vormen en structuren, leert daarvan afbeeldingen te maken en deze te interpreteren en leert met hun eigenschappen en afmetingen te rekenen en redeneren.	21	De leerling leert ruimtelijk te redeneren en leert eenvoudige meetkundige begrippen te gebruiken in praktische situaties.	Het vo kerndoel vraagt om meer inzicht.
27.	De leerling leert gegevens systematisch te beschrijven, ordenen en visualiseren en leert gegevens, representaties en conclusies kritisch te beoordelen.	25	De leerling leert eenvoudige tabellen, grafieken en diagrammen te interpreteren en te maken.	Kritisch beoordelen houdt meer in dan het interpreteren van gegevens. In de praktijk wordt vo kerndoel 27 in de onderbouw niet gevraagd van basisberoepsgerichte vmbo-leerlingen (zie leerplaninbeeld.slo.nl)
			Vso kerndoelen die niet expliciet in het vo aan bod komen.	
		23	De leerling leert omgaan met tijd.	
		24	De leerling leert omgaan met geld en betaalmiddelen.	

Mens, natuur en techniek

De kerndoelen vo hebben meer theoretische diepgang, terwijl de kerndoelen vso meer praktische toepassingen kennen. Over en weer zijn aanknopingspunten te vinden. Zie de opmerkingen in onderstaande tabel.

Mens en natuur / Mens, natuur en techniek				
vo kerndoelen / kerndoelen vso uitstroomprofiel Vervolgonderwijs		vso kerndoel uitstroomprofiel Arbeidsmarkt		opmerkingen
28.	De leerling leert vragen over onderwerpen uit het brede leergebied om te zetten in onderzoeksvragen, een dergelijk onderzoek over een natuurwetenschappelijk onderwerp uit te voeren en de uitkomsten daarvan te presenteren.			Vo kerndoel 18 komt niet terug in de vso kerndoelen.
29.	De leerling leert kennis te verwerven over en inzicht te verkrijgen in sleutelbegrippen uit het gebied van de levende en niet-levende natuur, en leert deze sleutelbegrippen te verbinden met situaties in het dagelijks leven.	29	De leerling leert veel voorkomende planten en dieren te onderscheiden en leert te zorgen voor planten en/of dieren.	Vo kerndoel 29 komt als dusdanig niet voor in de kerndoelen vso, maar vso kerndoel 29 kan hiervoor wel als aanknopingspunt gebruikt worden. Vo kerndoel 29 bevat eveneens aanknopingspunten voor oriëntatie op het groene profiel.

30.	De leerling leert dat mensen, dieren en planten in wisselwerking staan met elkaar en hun omgeving (milieu), en dat technologische en natuurwetenschappelijke toepassingen de duurzame kwaliteit daarvan zowel positief als negatief kunnen beïnvloeden.	30	De leerling leert over aspecten van duurzaamheid en leert met zorg om te gaan met het milieu. <i>Ook bij vo kerndoel 31 en bij 46 van mens en maatschappij.</i>	In het vso ligt meer nadruk op het toepassen van zorgvuldige omgang met het milieu, waar in het vo meer nadruk ligt op de achterliggende processen.
31.	De leerling leert o.a. door praktisch werk kennis te verwerven over en inzicht te verkrijgen in processen uit de levende en niet-levende natuur en hun relatie met omgeving en milieu.	30	De leerling leert over aspecten van duurzaamheid en leert met zorg om te gaan met het milieu. <i>Ook bij vo kerndoel 30 en bij 46 van mens en maatschappij.</i>	Verschillende vso kerndoelen bieden aanknopingspunten voor vo kerndoel 31.
32.	De leerling leert te werken met theorieën en modellen door onderzoek te doen naar natuurkundige en scheikundige verschijnselen als elektriciteit, geluid, licht, beweging, energie en materie.	31	De leerling leert aan de hand van toepassingen uit het dagelijks leven technische en natuurkundige principes te herkennen.	In het vso wordt de toepassing als vertrekpunt genomen, in het vo meer de theorie. Onderzoek komt in de vso kerndoelen binnen dit domein niet aan bod.
33.	De leerling leert door onderzoek kennis te verwerven over voor hem relevante technische producten en systemen, leert deze kennis naar waarde te schatten en op planmatige wijze een technisch product te ontwerpen en te maken.	32	De leerling leert technische toepassingen te herkennen en gebruiken, mede om de eigen redzaamheid te vergroten.	In het vo staat onderzoek en ontwerp centraal, in het vso komt dit niet voor binnen dit domein. Hier staat het gebruik van toepassingen (32) en het onderhoud daarvan (33) centraal. Deze vso kerndoelen hebben betrekking op zelfredzaamheid, met een vooruitblik naar arbeid in de technische sector.
		33	De leerling leert eenvoudig technisch onderhoud uit te voeren.	

34.	De leerling leert hoofdzaken te begrijpen van bouw en functie van het menselijk lichaam, verbanden te leggen met het bevorderen van lichamelijke en psychische gezondheid, en daarin een eigen verantwoordelijkheid te nemen	28	De leerling leert hoofdzaken te begrijpen van bouw en functie van het menselijk lichaam en van de lichamelijke, seksuele en geestelijke ontwikkeling van mensen en leert te zorgen voor de eigen lichamelijke, seksuele en psychische gezondheid.	
		26	De leerling leert over zorg en leert te zorgen voor een gezonde voeding, voor de woon- en leefomgeving en voor de persoonlijke verzorging en presentatie.	Vo kerndoel 34 biedt aanknopingspunten voor vso kerndoel 26 waar het gaat om gezonde voeding, persoonlijke verzorging en presentatie. Dit biedt ook aanknopingspunten voor een vooruitblik naar een werkgebied in de sector zorg en welzijn.
		27	De leerling leert over aspecten van hygiëne en leert hygiënisch te handelen in de school-, leef- en werkomgeving.	Vo kerndoel 34 biedt aanknopingspunten voor vso kerndoel 27 waar het gaat om hygiëne. Dit biedt ook aanknopingspunten voor een vooruitblik naar een werkgebied in de sector zorg en welzijn.
35.	De leerling leert over zorg en leert zorgen voor zichzelf, anderen en zijn omgeving, en hoe hij de veiligheid van zichzelf en anderen in verschillende leefsituaties (wonen, leren, werken, uitgaan, verkeer) positief kan beïnvloeden	34	De leerling leert over veiligheidsaspecten en leert veilig te handelen op school, thuis en op de werkplek.	

Mens en maatschappij

De inhoud van de mens en maatschappijvakken is wezenlijk verschillend. In de kerndoelen vo zijn de afzonderlijke vakdisciplines (zoals geschiedenis en aardrijkskunde) duidelijk herkenbaar, en wordt een brede basis gelegd voor de verdere algemene ontwikkeling.

In het vso staat de toerusting van leerlingen voor hun rol als burger in de Nederlandse maatschappij centraal, en is het leergebied gericht op de zelfredzaamheid en de participatie van leerlingen in het private en publieke domein, en de participatie in arbeidsorganisaties en de (toekomstige) rol als werknemer (SLO, 2011).

Hoewel de inhoud sterk verschillend is zijn er wel over en weer aanknopingspunten te vinden. Bij het zoeken naar aanknopingspunten is veelvuldig gebruik gemaakt van de voorbeeldmatige invullingen bij de kerndoelen vso, zoals verwoord in het *Voorstel kerndoelen vso* (SLO, 2011).

Mens en maatschappij				
vo kerndoelen / kerndoelen vso uitstroomprofiel Vervolgonderwijs		vso kerndoel uitstroomprofiel Arbeidsmarkt		opmerkingen
36.	De leerling leert betekenisvolle vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen, daarover een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen, en daarbij respectvol met kritiek om te gaan.	LGO 4	De leerling leert op basis van feiten een mening te vormen, deze adequaat te uiten en respectvol om te gaan met andere meningen.	Vo kerndoel 36 komt in het vso niet aan bod binnen het leergebied mens en maatschappij. Een aanknopingspunt hiervoor kan wel gevonden worden bij de leergebiedoverstijgende (LGO) kerndoelen.
37.	De leerling leert een kader van tien tijdvakken te gebruiken om gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen in hun tijd te plaatsen. De leerling leert hierbij over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: – tijd van jagers en boeren (prehistorie tot 3000 voor Chr.); – tijd van Grieken en Romeinen (3000 voor Chr.– 500 na Chr.); – tijd van monniken en ridders (500–1000); – tijd van steden en staten (1000–1500); – tijd van ontdekkers en hervormers (1500–1600); – tijd van regenten en vorsten (1600–1700); – tijd van pruiken en revoluties (1700–1800); – tijd van burgers en stoommachines (1800–1900); – tijd van wereldoorlogen (1900–1950), en – tijd van televisie en computer (1950–heden). De leerling leert daarbij in elk geval de relatie te leggen tussen de gebeurtenissen en ontwikkelingen in de 20e eeuw (waaronder de Wereldoorlogen en de Holocaust), en hedendaagse ontwikkelingen. De vensters van de canon van Nederland dienen als uitgangspunt ter illustratie van de tijdvakken.	43	De leerling leert enkele belangrijke gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen in de tijd te plaatsen.	De tijdvakken als dusdanig worden niet benoemd in de kerndoelen vso. In de toelichting bij vso kerndoel 43 wordt echter een aantal tijdvakken benoemd. Op basis daarvan is in deze vergelijking verondersteld dat vso-scholen een aantal van de tijdvakken behandelen.

38.	De leerling leert een eigentijds beeld van de eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld te gebruiken om verschijnselen en ontwikkelingen in hun eigen omgeving te plaatsen.	37	De leerling leert een eigentijds beeld van de eigen omgeving, Nederland en de wereld te gebruiken om zich te kunnen verplaatsen en te reizen.	Hoewel dit kerndoel in het vso wordt dit toegespitst op zelfredzaamheid bij het reizen, gaat het bij allebei de kerndoelen om het vormen van een eigentijds beeld van de omgeving.
39.	De leerling leert een eenvoudig onderzoek uit te voeren naar een actueel maatschappelijk verschijnsel en de uitkomsten daarvan te presenteren.			
40.	De leerling leert historische bronnen te gebruiken om zich een beeld van een tijdvak te vormen of antwoorden te vinden op vragen, en hij leert daarbij ook de eigen cultuurhistorische omgeving te betrekken.	42	De leerling leert perioden, gebeurtenissen en personen uit zijn eigen leven en leefomgeving te ordenen in de tijd.	Hoewel de kerndoelen inhoudelijk verschillen zijn er wel aanknopingspunten te vinden om vo kerndoel 40 te behandelen.
41.	De leerling leert de atlas als informatiebron te gebruiken en kaarten te lezen en te analyseren om zich te oriënteren, zich een beeld van een gebied te vormen of antwoorden op vragen te vinden.			
42.	De leerling leert in eigen ervaringen en in de eigen omgeving effecten te herkennen van keuzes op het gebied van werk en zorg, wonen en recreëren, consumeren en budgetteren, verkeer en milieu.	35	De leerling leert over de rol van de consument in de Nederlandse samenleving, leert als consument bewuste en kritische keuzes te maken en leert daarbij bewust om te gaan met sociale druk.	
		36	De leerling leert te budgetteren en leert de eigen financiën te beheren, mede met het oog op zelfstandig wonen in de toekomst.	
		38	De leerling leert over het belang en de betekenis van werk voor zichzelf en oriënteert zich op de eigen plaats binnen een arbeidsorganisatie en op regelingen voor arbeidsvoorwaarden en arbeidsomstandigheden.	

43.	De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen, en leert de betekenis voor de samenleving te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen, en leert respectvol om te gaan met de seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.	40	De leerling leert over burgerschap in de Nederlandse samenleving en de eigen rol als burger in te vullen en leert de betekenis te zien van respect voor verschillen tussen mensen in opvattingen en leefwijzen, met daarbij aandacht voor seksualiteit en seksuele diversiteit.	
44.	De leerling leert op hoofdlijnen hoe het Nederlandse politieke bestel als democratie functioneert en leert zien hoe mensen op verschillende manieren bij politieke processen betrokken zijn.	41	De leerling leert op hoofdlijnen hoe het Nederlandse politieke bestel als democratie functioneert en hoe hij zelf daarbij betrokken kan zijn.	
45.	De leerling leert de betekenis van Europese samenwerking en de Europese Unie te begrijpen voor zichzelf, Nederland en de wereld.			
46.	De leerling leert over de verdeling van welvaart en armoede over de wereld, hij leert de betekenis daarvan te zien voor de bevolking en het milieu en relaties te leggen met het (eigen) leven in Nederland.	MNT 30	De leerling leert over aspecten van duurzaamheid en leert met zorg om te gaan met het milieu.	Een aanknopingspunt voor de behandeling van vo kerndoel 46 kan gevonden worden binnen het vakgebied mens, natuur en techniek (MNT), bij vso kerndoel 30
47.	De leerling leert actuele spanningen, conflicten en oorlogen in de wereld te plaatsen tegen hun achtergrond, en leert daarbij de doorwerking ervan op individuen en samenleving (nationaal, Europees en internationaal), de grote onderlinge afhankelijkheid in de wereld, het belang van mensenrechten en de betekenis van internationale samenwerking te zien.			

			VSO kerndoelen die niet expliciet in het vo aan bod komen.	
		39	De leerling leert over verschillende mogelijkheden om de vrije tijd te besteden en verkent actief de eigen mogelijkheden om te participeren aan activiteiten in de vrije tijd.	

Kunst en cultuur

De kerndoelen vo voor kunst en cultuur vragen meer diepgang en achtergrondkennis dan de kerndoelen vso. Wel zijn er binnen de meeste kerndoelen vso goede aanknopingspunten te vinden voor de behandeling van de kerndoelen vo. In het vso wordt explicieter de relatie gelegd met de praktische toepassing in het dagelijks leven.

Kunst en cultuur / culturele oriëntatie en creatieve expressie				
vo kerndoelen / kerndoelen vso uitstroomprofiel Vervolgonderwijs		vso kerndoel uitstroomprofiel Arbeidsmarkt		opmerkingen
48.	De leerling leert door het gebruik van elementaire vaardigheden de zeggingskracht van verschillende kunstzinnige disciplines te onderzoeken en toe te passen om eigen gevoelens uit te drukken, ervaringen vast te leggen, verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstelligen.	45	De leerling leert zich creatief en kunstzinnig te uiten, passend bij de eigen talenten, voorkeuren en mogelijkheden.	
49.	De leerling leert eigen kunstzinnig werk, alleen of als deelnemer in een groep, aan derden te presenteren.	46	De leerling leert eigen creatief of kunstzinnig werk, alleen of met een groep, aan derden te presenteren.	
50.	De leerling leert, op grond van enige achtergrondkennis, te kijken naar beeldende kunst, te luisteren naar muziek en te kijken en luisteren naar theater-, dans- en filmvoorstellingen.	44	De leerling oriënteert zich op het sociaal-culturele aanbod in zijn omgeving, leert een voor hem passende keuze te maken uit dit aanbod en leert actief deel te nemen aan culturele activiteiten.	In het vso kerndoel ligt de nadruk op het deelnemen aan activiteiten, mede ten behoeve van vrijetijdsbesteding. In het vo is de invulling specifiek gericht op culturele activiteiten en wordt ook achtergrondkennis gevraagd.
51.	De leerling leert, met behulp van visuele of auditieve middelen, verslag te doen van deelname aan kunstzinnige activiteiten (als toeschouwer en als deelnemer).	47	De leerling leert te vertellen en na te denken over eigen creatief of kunstzinnig werk en over het werk van anderen. <i>Ook bij vo kerndoel 52.</i>	

52.	De leerling leert mondeling of schriftelijk te reflecteren op eigen werk en werk van anderen, waaronder kunstenaars.	47	De leerling leert te vertellen en na te denken over eigen creatief of kunstzinnig werk en over het werk van anderen. <i>Ook bij vo kerndoel 51</i>	
-----	--	----	---	--

Bewegingsonderwijs en sport

Ten aanzien van bewegen en sport is veel inhoudelijke overlap te vinden in de kerndoelen vso en vo.

Bewegingsonderwijs en sport / bewegen en sport				
vo kerndoelen / kerndoelen vso uitstroomprofiel Vervolgonderwijs		vso kerndoel uitstroomprofiel Arbeidsmarkt		opmerkingen
53.	De leerling leert zich mede met het oog op buitenschoolse beoefening op praktische wijze te oriënteren op veel verschillende bewegingsactiviteiten uit gevarieerde gebieden als spel, turnen, atletiek, bewegen op muziek, zelfverdediging en actuele ontwikkelingen in de bewegingscultuur, en daarin de eigen mogelijkheden te verkennen.	52	De leerlingen leren met elkaar bewegingssituaties positief te beleven.	Dit Vo kerndoel legt samen met vo kerndoel 56 het accent op het bewegen beleven. De vso kerndoelen die hierbij horen zijn kerndoel 52 en 54.
		54	De leerling oriënteert zich op sport- en bewegingsmogelijkheden in zijn omgeving, leert een voor hem passende keuze te maken uit dit aanbod en leert actief deel te nemen aan bewegingsactiviteiten buiten schoolverband.	
54.	De leerling leert door middel van uitdagende bewegingssituaties zijn bewegingsrepertoire uit te breiden.	48	De leerling leert deel te nemen aan activiteiten uit verschillende bewegingsgebieden.	Vo kerndoelen 54 en 55 leggen het accent op het bewegen verbeteren. Vso kerndoelen 48, 49 en 50 horen hierbij.
		49	De leerling leert deel te nemen aan verschillende spelvormen en sportactiviteiten.	
55.	De leerling leert de hoofdbeginselen van de bewegingsactiviteiten op eigen niveau toe te passen.	50	De leerling leert deel te nemen aan verschillende vormen van bewegen op muziek.	
56.	De leerling leert tijdens bewegingsactiviteiten sportief te zijn, rekening te houden met de mogelijkheden en voorkeuren van anderen, en respect en zorg te hebben voor elkaar.			Zie vo kerndoel 53.
57.	De leerling leert eenvoudige regelende taken te vervullen die het mogelijk maken, zelfstandig en samen met andere leerlingen bewegingsactiviteiten te beoefenen.	51	De leerlingen leren zelfstandig met elkaar bewegingssituaties te reguleren.	Deze kerndoelen leggen het accent op bewegen regelen.

58.	De leerling leert door deel te nemen aan praktische bewegingsactiviteiten de waarde van het bewegen voor gezondheid en welzijn kennen en ervaren.	53	De leerling leert over de waarde van bewegen voor gezondheid en welzijn en ontwikkelt een gewoonte van regelmatig en verantwoord bewegen.	Deze kerndoelen leggen het accent op gezond bewegen.
-----	---	----	---	--

Bijlage 2 Doorlopende leerlijn LOB vmbo

Programma praktijknabije LOB voor bb en kb. Wat doet de school?²

Visie						
Het doel van LOB is dat leerlingen <i>leren</i> kiezen en het keuzeproces leren doorgronden om zo voorbereid te zijn op een leven waarin steeds weer keuzes voor opleiding en arbeid gemaakt moeten worden. Centraal in het LOB-proces staat het ontwikkelen van loopbaancompetenties: capaciteitsreflectie (Wat kan ik?), motievenreflectie (Wat wil ik?), werkexploratie (Hoe kan mijn werk eruit zien? Waar voel ik me op mijn plaats?), loopbaansturing (Hoe maak ik de juiste keuzes?) en netwerken (Wie heb ik daarbij nodig?). Met hoofd, hart en handen ervaren en doorlopen leerlingen het keuzeproces. Een steeds weer terugkerend element is reflectie op (praktijk)ervaringen en gebeurtenissen in het leven van de leerling.						
Onderbouw / bovenbouw	Onderbouw		Bovenbouw			
Leerjaar	Vmbo leerjaar 1	Vmbo leerjaar 2	Vmbo leerjaar 3	Vmbo leerjaar 4	Mbo	
Belangrijke keuzemomenten		Profielkeuze/vakkenpakket	Beroepsgerichte profiel- en/of keuzevakken	Opleidingskeuze		
Accent op	Zelfexploratie	Zelfexploratie Profieloriëntatie	Zelfexploratie Profieloriëntatie Beroepenoriëntatie	Zelfexploratie Beroepenoriëntatie Opleidingsoriëntatie	Diplomering voor- en toeleiding naar de arbeidsmarkt of vervolgopleiding	
Wat doet de school?	Doel	De school stelt zich ten doel dat: <ul style="list-style-type: none"> de leerling krijgt zicht op zijn eigen talenten en mogelijkheden al of niet gekoppeld aan beroepscontexten en antwoord kan geven op vragen als <ul style="list-style-type: none"> Wie ben ik? Wat kan ik? Wat wil ik? 	De school stelt zich ten doel dat: <ul style="list-style-type: none"> de leerling - op neutrale wijze - ervaringen opdoet in verschillende profielen en kan vertellen welk profiel bij hem/haar past. 	De school stelt zich ten doel dat: <ul style="list-style-type: none"> de leerling betekenisvolle praktijkervaringen opdoet in verschillende werkvelden en de voor- en nadelen ontdekt. De leerling leert de ervaringen te verbinden met de eigen wensen, waarden en mogelijkheden 	De school stelt zich ten doel dat: <ul style="list-style-type: none"> de leerling door kennis en ervaring in verschillende sectoren met beroepen en door oriëntatie op verschillende opleidingen een keuze kan maken voor een opleiding of opleidingsdomein in het mbo 	De ontvangende school stelt zich ten doel dat: <ul style="list-style-type: none"> de leerling geïnformeerd en gemotiveerd een startkwalificatie behaalt.
	Activiteiten gericht op:	De school: <ul style="list-style-type: none"> heeft een jaarplanning met een rooster waarin LOB-activiteiten structureel zijn opgenomen in leerjaar 1; heeft een LOB-leerplan voor leerjaar 1 gericht op zelfexploratie; evalueert het LOB-programma en inschrijvingen van leerjaar 1. 	De school: <ul style="list-style-type: none"> heeft een jaarplanning met een rooster waarin LOB-activiteiten structureel zijn opgenomen in leerjaar 2; heeft een LOB-leerplan voor leerjaar 2, gericht op zelfexploratie en oriëntatie op de profielen en/of keuzevakken en /of arrangementen; organiseert individuele reflectiegesprekken; evalueert het LOB-programma. 	De school: <ul style="list-style-type: none"> heeft een jaarplanning met een rooster waarin LOB-activiteiten structureel zijn opgenomen in leerjaar 3; heeft een leerplan voor leerjaar 3, gericht op zelfexploratie, beroepsoriëntatie in profielen en keuzevakken en eventueel opleidingsoriëntatie; organiseert individuele reflectiegesprekken; evalueert het LOB-programma en de sectorkeuzes. 	De school: <ul style="list-style-type: none"> heeft een jaarplanning met een rooster waarin LOB-activiteiten structureel zijn opgenomen in leerjaar 4; heeft een leerplan voor leerjaar 4 gericht op zelfexploratie, beroepsoriëntatie en opleidingsoriëntatie; organiseert individuele reflectiegesprekken; evalueert het LOB-programma en de inschrijvingen voor de vervolgopleiding. 	De ontvangende school: <ul style="list-style-type: none"> evalueert de resultaten van leerlingen met de toeleverende school.
	Activiteiten gericht op:	De school: <ul style="list-style-type: none"> brengt het belang van LOB onder de aandacht van ouders. 	De school: <ul style="list-style-type: none"> betrekt ouders bij LOB-activiteiten; organiseert docent-, leerling-, en ouder gesprekken; brengt het keuzeproces onder de aandacht van ouders; brengt het belang van 'praten met kind(eren)' over ervaringen en gebeurtenissen in het kader van het keuzeproces onder de aandacht. 	De school: <ul style="list-style-type: none"> betrekt ouders bij LOB-activiteiten (als rolmodel, coach, stagebegeleider, gastspreker); organiseert docent - leerling - ouder gesprekken; organiseert ouderavonden waarop leerlingen resultaten van LOB-activiteiten presenteren. 	De school: <ul style="list-style-type: none"> betrekt ouders bij LOB-activiteiten (als rolmodel, coach, stagebegeleider, gastspreker); informeert ouders over vervolgoopleidingen; wijst op het belang samen met het kind de open dagen te bezoeken en over de ervaring te spreken; organiseert docent-, leerling- en ouder-gesprekken; organiseert ouderavonden waarop leerlingen resultaten van LOB-activiteiten presenteren. 	De ontvangende school: <ul style="list-style-type: none"> informeert ouders en leerlingen objectief over de inhoud en de werkwijze op de opleiding; informeert ouders en leerlingen objectief over de toekomstmogelijkheden; informeert ouders en leerlingen objectief over de doorstroommogelijkheden.

² Overgenomen uit: Lanschot Hubrecht, V. van, Hilten, J. van & Reenalda, R. (2013). *Naar een doorlopend programma voor LOB*. Enschede: SLO. P. 23 – 27. Dit overzicht is aangepast naar aanleiding van de nieuwe beroepsgerichte programma's vmbo.

Programma praktijknabije LOB voor bb en kb. Wat doet de leerling?

<p>Visie</p> <p>Het doel van LOB is dat leerlingen <i>leren</i> kiezen en het keuzeproces leren doorgronden om zo voorbereid te zijn op een leven waarin steeds weer keuzes voor opleiding en arbeid gemaakt moeten worden. Centraal in het LOB-proces staat het ontwikkelen van loopbaancompetenties: capaciteitenreflectie (Wat kan ik?), motievenreflectie (Wat wil ik?), werkexploratie (Hoe kan mijn werk eruit zien? Waar voel ik me op mijn plaats?), loopbaansturing (Hoe maak ik de juiste keuzes?) en netwerken (Wie heb ik daarbij nodig?). De ontwikkeling van loopbaancompetenties wordt gestimuleerd in een leeromgeving die leerlingen in contact brengt met de praktijk, waarin leerlingen keuzes kunnen maken en waarin reflectie plaatsvindt op de keuzes en de ervaringen door met leerlingen daarover in gesprek te gaan. Met hoofd, hart en handen ervaren en doorlopen leerlingen het keuzeproces.</p>					
Onderbouw/bovenbouw		Onderbouw		Bovenbouw	
Leerjaar	Vmbo leerjaar 1	Vmbo leerjaar 2	Vmbo leerjaar 3	Vmbo leerjaar 4	Mbo
Belangrijke keuzemomenten		Profielkeuze/vakkenpakket	Beroepsgerichte profiel- en/of keuzevakken	Opleidingskeuze	
Accent op	Zelfexploratie	Zelfexploratie Profieloriëntatie	Zelfexploratie Profieloriëntatie Beroepenoriëntatie	Zelfexploratie Beroepenoriëntatie Opleidingsoriëntatie	Diplomering voor- en toeleiding naar de arbeidsmarkt of vervolgopleiding
Wat doet de leerling?	<p>De leerling:</p> <ul style="list-style-type: none"> • voelt wie hij is en wat hij kan; • droomt over zijn toekomst; • praat met anderen over zijn toekomstdromen; • onderzoekt de mogelijkheden voor zichzelf; • spreekt met anderen over zijn wensen en ambities; • houdt zijn ontwikkeling bij in een loopbaandossier. 	<p>De leerling:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ervaart de vier sectoren 'aan den lijve'; • bedenkt hoe het is om in de sectoren te werken; • praat met anderen (volwassenen en medeleerlingen) over zijn ervaringen in de sectoren; • verbindt de ervaring met zijn eigen wensen en mogelijkheden en maakt een sectorkeuze; • houdt zijn ontwikkeling bij in een loopbaandossier. 	<p>De leerling:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ervaart en onderzoekt de verschillende werkvelden binnen de sector(en) 'aan den lijve' en verkent daarin de voor- en nadelen; • stelt zich voor hoe het is om in de betreffende werkvelden te werken; • geeft met anderen betekenis aan zijn ervaringen; • legt verbanden tussen zijn ervaringen en zijn mogelijkheden en wensen; • trekt een conclusie; • houdt zijn ontwikkeling bij in een loopbaandossier. 	<p>De leerling:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kijkt rond in verschillende mbo-opleidingen en ervaart enkele opleidingen door middel van een proefstudietraject; • schat in of de opleiding bij hem past; • spreekt met anderen over zijn ervaringen; • trekt een conclusie door verbanden te leggen tussen zijn mogelijkheden en zijn wensen; • houdt zijn ontwikkeling bij in een loopbaandossier. 	<p>De mbo-deelnemer:</p> <ul style="list-style-type: none"> • leert en loopt stage binnen zijn beroepsopleiding; • verkent werkvelden binnen zijn opleidingskeuze; • onderzoekt of hij/zij verder wil studeren; • behaalt zijn startkwalificatie.

Programma praktijknabije LOB voor bb en kb. Wat zijn de taken?

Wat doet de LOB coördinator of decaan ?	<p>Activiteiten gericht op:</p> <ul style="list-style-type: none"> • leerplanontwikkeling • coördinatie • professionalisering • ondersteuning 	<p>De LOB coördinator of decaan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ontwikkelt visie, stelt een LOB-beleidsplan op en zorgt voor draagvlak in de school; • kent de aansluitingsproblematiek: basisonderwijs – vmbo en vmbo – mbo; • evalueert en actualiseert het LOB-leerplan en de vorm, inhoud en het gebruik van het loopbaandossier met betrokkenen (ontwikkelen en bijstellen); • ondersteunt en instrueert docenten/mentoren bij de uitvoering van het LOB-leerplan; • overlegt met directie over de inhoud en de voortgang van het LOB-leerplan; • overlegt met directie over scholingsprogramma's voor collega's; • ondersteunt leerlingen met opleidingsvragen en verwijst, zo nodig, leerlingen door naar externe loopbaanadviseurs; • coördineert buitenschoolse activiteiten zoals excursies, stages en bezoeken aan vervolgopleidingen; • coördineert de warme overdracht tussen mentoren en vervolgopleidingen; • analyseert, evalueert en rapporteert de doorstroom van (oud) leerlingen naar het vervolgonderwijs; • onderhoudt externe contacten; • onderhoudt de eigen expertise; • geeft voorlichting aan leerlingen en ouders. <p>Kortom: geeft leiding aan de uitvoering van het LOB-programma en is eindverantwoordelijk.</p>
Wat doet de LOB-docent/mentor/loopbaanbegeleider?	<p>Activiteiten gericht op:</p> <ul style="list-style-type: none"> • uitvoering • begeleiding • evaluatie 	<p>De docent in de rol van mentor of loopbaanbegeleider:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ziet het nut en de waarde in van LOB; • voert het LOB-programma uit; • laat leerlingen talenten en mogelijkheden ontdekken; • stimuleert leerlingen de beroepspraktijk te ontdekken; • stimuleert leerlingen de opleidingspraktijk te ontdekken; • begeleidt leerlingen bij loopbaanvragen; • reflecteert met leerlingen op hun ervaringen en hanteert daarbij verschillende werkvormen; • voert met leerlingen (individueel) loopbaanreflectiegesprekken; • organiseert groepsgesprekken waarin de leerlingen vertellen over opgedane ervaringen; • ondersteunt leerlingen bij het bijhouden van het loopbaandossier; • kent zijn/haar leerlingen; • assisteert bij buitenschoolse activiteiten zoals excursies, stages en proefstudeeractiviteiten; • evalueert en actualiseert het LOB-programma met collega's (ontwikkelen en bijstellen); • kent het mbo en heeft zicht op mogelijkheden in het mbo; • is op de hoogte van de aansluitingsproblematiek; • stimuleert de naadloze aansluiting op het mbo.
Wat doet de vakdocent?	<p>Activiteiten gericht op:</p> <ul style="list-style-type: none"> • uitvoering • begeleiding • evaluatie 	<p>De vakdocent:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ziet het nut en de waarde in van LOB; • legt vanuit zijn/haar vak een relatie met beroepen en opleidingen: de echte beroepspraktijk; • ontwikkelt voor zijn/haar vak opdrachten waarin leerlingen in contact komen met de beroeps- en opleidingspraktijk; • reflecteert met leerlingen op hun ervaringen en hanteert daarbij verschillende werkvormen; • evalueert en actualiseert de LOB-activiteiten in het eigen vakprogramma (ontwikkelen en bijstellen); • deelt zijn/haar ervaringen met collega's.
Wat doen de ouders?	<p>Activiteiten gericht op:</p> <ul style="list-style-type: none"> • begeleiding 	<p>De ouder(s)/verzorger(s):</p> <ul style="list-style-type: none"> • stimuleren hun zoon/dochter informatiebijeenkomsten en open dagen te bezoeken; • bezoeken ouderavonden over het keuzeproces; • nemen deel aan docent- en leerlinggesprekken voor de belangrijke keuzemomenten in de schoolloopbaan; • praten met hun zoon/dochter over zijn interesse, mogelijkheden, capaciteiten en ambities; • stimuleren zoon/dochter zich te oriënteren en een keuze te maken voor een passend beroepsgericht profielvak en –keuzevakken en vervolgopleiding.

Bijlage 3 Aanknopingspunten ter oriëntatie op de vmbo-profielen

In de onderstaande bijlage wordt een aantal suggesties gedaan voor vso kerndoelen die aanknopingspunten bieden voor oriëntatie op specifieke vmbo-profielen.

vmbo-profiel	typering vmbo-profiel	vso kerndoel
Economie en ondernemen	Commerciële dienstverlening met een ondernemende instelling, waarbij communicatieve vaardigheden en automatisering een rol spelen bij beroepen in de administratieve- en handelssectoren.	36 De leerling leert te budgetteren en leert de eigen financiën te beheren, mede met het oog op zelfstandig wonen in de toekomst.
Horeca, bakkerij en recreatie	Commerciële dienstverlening met een ondernemende en innovatieve instelling, waarbij ambachtelijke vaardigheden, technologische vernieuwingen en het toepassen van wet en regelgeving in bedrijfsformules een rol spelen bij beroepen in de horeca, bakkerij en recreatie.	26 De leerling leert over zorg en leert te zorgen voor een gezonde voeding, voor de woon- en leefomgeving en voor de persoonlijke verzorging en presentatie. 39 De leerling leert over verschillende mogelijkheden om de vrije tijd te besteden en verkent actief de eigen mogelijkheden om te participeren aan activiteiten in de vrije tijd.
Zorg & welzijn	Werken met en voor mensen gericht op fysiek, psychisch en sociaal welbevinden waarbij de beroepsbeoefenaar zelf het belangrijkste instrument is.	26 De leerling leert over zorg en leert te zorgen voor een gezonde voeding, voor de woon- en leefomgeving en voor de persoonlijke verzorging en presentatie. 28 De leerling leert hoofdzaken te begrijpen van bouw en functie van het menselijk lichaam en van de lichamelijke, seksuele en geestelijke ontwikkeling van mensen en leert te zorgen voor de eigen lichamelijke, seksuele en psychische gezondheid.

		<p>39</p> <p>De leerling leert over verschillende mogelijkheden om de vrije tijd te besteden en verkent actief de eigen mogelijkheden om te participeren aan activiteiten in de vrije tijd.</p>
Bouwen, wonen en interieur	Werken aan bouwkundige constructies. Maken van meubels. Onderhoud plegen. Design, realisatie en afwerking	<p>32</p> <p>De leerling leert technische toepassingen te herkennen en gebruiken, mede om de eigen redzaamheid te vergroten.</p>
Produceren, installeren en energie	Maken van producten, constructies of installaties. Monteren en installeren. Testen en beproeven van materialen en installaties	<p>33</p> <p>De leerling leert eenvoudig technisch onderhoud uit te voeren.</p>
Mobiliteit en transport	Repareren en onderhouden van voertuigen, transportmiddelen en machines. Analyseren, storing zoeken en service verlenen. Veilig laden en lossen van goederen. Het hijsen of heffen van voorwerpen	
Media, vormgeving en ict	Animatie en audiovisueel vormgeven, 2 D en 3 D vormgeven, ICT en interactief vormgeven	<p>45</p> <p>De leerling leert zich creatief en kunstzinnig te uiten, passend bij de eigen talenten, voorkeuren en mogelijkheden.</p> <p>LGO kerndoel 3</p> <p>De leerling leert verschillende soorten informatie te zoeken, te beoordelen en te gebruiken.</p>

<p>Maritiem en techniek</p>	<p>Werkzaamheden voortvloeiend uit taken van een matroos aan boord van een binnenvaartschip; Werkzaamheden die te maken hebben met op- en overslag in de haven; Werkzaamheden die betrekking hebben op het bouwen en onderhouden van schepen en jachten (uitstroom Scheeps- en jachtbouw)</p>	<p>26 De leerling leert over zorg en leert te zorgen voor een gezonde voeding, voor de woon- en leefomgeving en voor de persoonlijke verzorging en presentatie.</p> <p>32 De leerling leert technische toepassingen te herkennen en gebruiken, mede om de eigen redzaamheid te vergroten.</p> <p>33 De leerling leert eenvoudig technisch onderhoud uit te voeren.</p>
<p>Groen</p>	<p>In de context van het landelijke gebied: groene productie, transport- verwerking, opslag en beheer van (groene) tussenproducten.</p> <p>In de context van het stedelijk gebied: ontwerpen, inrichten, realiseren, onderhouden van, en informeren over, de stedelijke omgeving.</p> <p>Verkoop en vormgeving van producten in een groene winkel.</p>	<p>29 De leerling leert veel voorkomende planten en dieren te onderscheiden en leert te zorgen voor planten en/of dieren.</p>
<p>Dienstverlening en producten</p>	<p>Organiseren van een activiteit, presenteren, promoten en verkopen, een product maken en verbeteren, multimediale producten maken.</p>	<p>39 De leerling leert over verschillende mogelijkheden om de vrije tijd te besteden en verkent actief de eigen mogelijkheden om te participeren aan activiteiten in de vrije tijd.</p>

Bijlage 4 Typering van de vmbo-profielen

De hier volgende overzichten bevatten een typering van de kenmerkende werkzaamheden en kenmerkende leeromgeving bij de verschillende beroepsgerichte examenprogramma's in het vmbo. Bij ieder examenprogramma zijn enkele verwante mbo niveau 2 opleidingen geselecteerd, die eveneens in onderstaand overzicht getypeerd worden. Deze overzichten kunnen gebruikt worden om met leerlingen te reflecteren op affiniteiten, kwaliteiten en mogelijkheden.

Deze profielbeschrijvingen zijn illustratief bedoeld en niet uitputtend: er zijn vanuit de profielvakken in combinatie met verdiepende en verbredende keuzevakken meer verwante doorstroommogelijkheden op niveau 2. Daarnaast is het ook goed mogelijk om niet-verwant door te stromen, bijvoorbeeld als leerlingen pas later tot een keuze (kunnen) komen.

De informatie over profielvakken in het vmbo is afgeleid van de examenprogramma's en syllabi (www.examenblad.nl) De informatie over de examenprofielen in het mbo is afgeleid van de kwalificatiedossiers mbo (<http://kwalificaties.s-bb.nl/Lijsten/Groep/15>)

VMBO			MBO	
Profielvak	Kenmerkende werkzaamheden in vmbo	Kenmerkende leeromgeving in vmbo	voorbeeld van mogelijke Verwante doorstroom naar mbo-kwalificatiedossier / kwalificatie op niveau 2	Typering context in mbo <u>niveau 2</u> opleidingen
Economie en ondernemen	Commerciële dienstverlening met een ondernemende instelling, waarbij communicatieve vaardigheden en automatisering een rol spelen bij beroepen in de administratieve- en handelssectoren	De leeromgevingen zijn: - kantoor: commercieel, secretarieel, administratief - winkel: verkopen, webshop - logistiek: distributiecentrum atelier: presentatie en styling, mode en design	Logistiek: Logistiek medewerker	Als logistiek medewerker voer je werkzaamheden in een opslagruimte uit. Deze werkzaamheden kunnen betrekking hebben op de inslag/ontvangst van goederen/producten, en/of opslag, en/of verzamelen van goederen/producten en/of de uitslag/het verzendgereed maken van goederen/producten. Je kunt je werkzaam met betrekking tot het magazijnbeheer en het voorraadbeheer in alle branches en sectoren uitvoeren.
			Verkoop: Verkoper	Als verkoper werk je in een verkoopfunctie in de meeste gevallen in een winkel binnen het MKB of GWB in alle sectoren, food en non-food. Je werkt meestal in een verkoopteam en onder leiding van een leidinggevende. De branche is bepalend voor de accenten in de taakuitvoering
			Ondersteunende administratieve beroepen: - Medewerker secretariaat en receptie - Medewerker (financiële) administratie	Als administratief medewerker bestrijk je een breed terrein en kun je werkzaam zijn in grotere en kleinere organisaties van het bedrijfsleven of de overheid. Je voert ondersteunende werkzaamheden uit in een administratieve omgeving.
Horeca, bakkerij en recreatie	Commerciële dienstverlening met een ondernemende en innovatieve instelling, waarbij ambachtelijke vaardigheden, technologische vernieuwingen en het toepassen van wet en regelgeving in bedrijfsformules een rol spelen bij beroepen in de horeca, bakkerij en recreatie.	De leeromgevingen zijn: - restaurant - keuken - bakkerij - accommodaties voor recreatie	Bediening: Gastheer / -vrouw	Als medewerker in de bediening werk je na je opleiding voornamelijk in horecabedrijven. In deze bedrijven staat de dienstverlening centraal.
			Brood en banket: Uitvoerend bakker	Als bakker ben je werkzaam binnen de bakkerijbranche. Je werkt in een (ambachtelijke) bakkerij of op een afdeling zoals die voorkomen in grote productiebedrijven.
			Fastservice: Medewerker fastservice	Als medewerker in de fastservicebranche verricht je werkzaamheden in fastservicebedrijven of bij cateringorganisaties.
			Keuken: Kok	Als medewerker in de keuken werk je in de keuken van een horecabedrijf, instelling, cateringbedrijf of congreszaal. In horecabedrijven wordt gesproken over gasten en in zorginstellingen over gasten, cliënten of patiënten.

Zorg & Welzijn	Werken met en voor mensen gericht op fysiek, psychisch en sociaal welbevinden waarbij de beroepsbeoefenaar zelf het belangrijkste instrument is.	<p>Het werken met en voor mensen is herkenbaar binnen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Gezondheidszorg: verzorgen, ondersteunen en adviseren van diverse doelgroepen; - Welzijn: methodisch en doelgericht begeleiden, ondersteunen, adviseren van individuen en doelgroepen; - Sport en bewegen: begeleiden van diverse doelgroepen; - Facilitaire dienstverlening: ondersteunen en/of leidinggeven bij diverse huishoudelijke taken; - Uiterlijke verzorging: verzorgen van huid en haar om mensen mooi te maken. <p>Werken met jezelf als instrument houdt in:</p> <ul style="list-style-type: none"> - in conditie blijven, je lijf gezond houden (sport en bewegen, voeding, houding, persoonlijke verzorging, ...) - zorg dragen voor eigen geestelijk welzijn - werken aan zelfontplooiing 	<p>Dienstverlening:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Helpende zorg en welzijn - Medewerker facilitaire dienstverlening - Medewerker sport en recreatie 	In de dienstverlening voer je dienstverlenende werkzaamheden uit bij bijvoorbeeld facilitaire aanbieders, zakelijke dienstverleners, productieomgevingen, recreatiebedrijven, zwembaden, (attractie)parken, (semi) overheidsinstellingen, zorginstellingen, buurthuizen, kinderopvang, groepsaccommodaties, indoor- en outdoorcentra, sportverenigingen en sportaccommodaties. De doelgroep is erg divers en varieert in leeftijd, cultuur, leefstijl en maatschappelijke positie.
			<p>Haarverzorging: Kapper</p>	In de haarverzorging bestaan je werkzaamheden uit routinematige/ standaardhandelingen. Er wordt altijd gewerkt volgens DAB-plan (diagnose, advies- en behandelplan). En voorbereidende werkzaamheden zijn vaak vastgelegd in (bedrijf) instructies. De dienstverlening is altijd afgestemd op de vraag van de klant. Dit betekent dat je snel moet kunnen schakelen tussen gedrags- en communicatiestijlen.
Bouwen, Wonen en Interieur	Werken aan bouwkundige constructies. Maken van meubels. Onderhoud plegen. Design, realisatie en afwerking	Je werkt met diverse materialen zoals hout, steen, folie, textiel, verven, lakken, inkt en composieten met behulp van (o.a. elektrisch- en pneumatisch) handgereedschap, ICT en houtbewerkingsmachines	<p>Metselen: metselaar</p> <p>Tegelzetter: tegelzetter</p> <p>Timmeren: timmerman</p> <p>Machinaal houtbewerken: machinaal houtbewerker</p> <p>Schilderen: schilder</p>	Als beroepsbeoefenaar ben je werkzaam in de nieuwbouw, de bouw- en werkplaats, de restauratiesector en de creatieve industrie
Produceren, Installeren en Energie	Maken van producten, constructies of installaties. Monteren en installeren. Testen en beproeven van materialen en installaties	Je werkt met metalen, kunststoffen en composieten aan een werkbank of een montagebord met behulp van (o.a. elektrisch) handgereedschap, ICT en metaalbewerkingsmachines	<p>Elektrotechnische installaties: monteur elektrotechnische installaties</p> <p>Koude- en klimaatsystemen: monteur koude- en klimaatsystemen</p> <p>Metaalbewerken: <ul style="list-style-type: none"> - basislasser - constructiewerker - plaatwerker </p> <p>Service en onderhoudstechniek: monteur service en onderhoud installaties en systemen</p>	Als beroepsbeoefenaar ben je werkzaam in een werkplaats, een productiehal of op locatie (bouwplaats of bij de klant)
Mobiliteit en Transport	Repareren en onderhouden van voertuigen, transportmiddelen en machines. Analyseren, storing zoeken en service verlenen. Veilig laden en lossen van goederen. Het hijsen of heffen van voorwerpen	Je werkt aan voertuigen (auto's en tweewielers), vervoersmiddelen en transport van goederen. Je leeft je in, in de service verlening van de sector en sleutelt met behulp van (o.a. elektrisch- en pneumatisch) handgereedschap, ICT, testapparatuur en hefbrug.	<p>Verbrandingsmotortechniek: verbrandingsmotortechnicus</p> <p>Voertuigen en mobiele werktuigen: autotechnicus</p> <p>Goederenvervoer: chauffeur wegvervoer</p>	Als beroepsbeoefenaar ben je werkzaam in werkplaatsen, garagebedrijven, logistieke centra en warehouses met de nadruk op dienstverlening, service en onderhoud.

Media, vormgeving en ICT (MVI)	Animatie en audiovisueel vormgeven, 2D en 3D vormgeven, ICT en interactief vormgeven	Je werkt met audio-visuele hulpmiddelen aan vormgeving van producten. Daarbij kan gedacht worden aan flyers tot en met filmtrailers. Je leert de vraag (opdracht) vanuit de MVI-branche te beschrijven, uit te leggen en vorm te geven in zowel 2D als 3D producten. Je leert beeld, geluid, tekst, beweging en grafische elementen te ordenen, op te maken en geschikt te maken ten einde een, voor de doelgroep, herkenbare boodschap te realiseren (commercials, tv-productie, filmscripts, radioproducties on location)	Applicatieontwikkeling: Applicatieontwikkelaar	Als applicatieontwikkelaar werk je samen met collega's, projectleiders, leidinggevenden en klanten/gebruikers aan het ontwerpen, het implementeren en het onderhouden van applicaties.
			AV-productie: Medewerker fotografie	Als medewerker fotografie werk je in de AV-branche en dan meestal in de fotografie of daaraan verwante bedrijven.
			Podium- en evenemententechniek: Medewerker PET	Als beroepsbeoefenaar PET kun je bij verschillende organisaties werken. Denk bijvoorbeeld aan schouwburgen, productiehuizen, reizende gezelschappen, evenementen, festivals en poppodia, maar ook bij verhuurbedrijven van apparatuur en gespecialiseerde uitzendbureaus.
			Printmedia: Basisedmedewerker printmedia	Als basisedmedewerker printmedia ben je werkzaam bij grafimediabedrijven die druk- en printwerk produceren in vele soorten en maten (tijdschriften, reclamewerk, familiedrukwerk, huisstijlen, brochures, catalogi, kranten, verpakkingen en kettingsformulieren) op textiel, papier en vele andere substraten.
Maritiem en techniek	Werkzaamheden voortvloeiend uit taken van een matroos aan boord van een binnenvaartschip, werkzaamheden die te maken hebben met op- en overslag in de haven en werkzaamheden en werkzaamheden die betrekking hebben op het bouwen en onderhouden van schepen en jachten.	Leerlingen in uitstroom RBK (Rijn- binnen- en kustvaart) leren de praktijk voor een groot deel aan boord van instructievaartuigen, varen met (roei)boten, plegen onderhoud aan de vaartuigen, werken met touwen en motoren. Ook huishoudelijke taken (w.o. koken) maken onderdeel uit van het lesprogramma. In de uitstroom H&V (haven en vervoer) werk je met verschillende laad- en losmiddelen en zorg je voor veilige op- en overslag van goederen, containerbehandeling, controle- en administratiewerk, etc. Ook communiceren met moderne communicatiemiddelen is onderdeel van het lesprogramma. In de uitstroom S&J (scheeps- en jachtbouw) werk je met gereedschappen en machines voor metaalbewerking. Dit heeft betrekking op nieuwbouw, reparatie en onderhoud van schepen, jachten en installaties a/b van schepen. Verder is het conserveren met werkzaamheden zoals: het voorbereiden, reinigen en afwerken (schilderen) onderdeel van het lesprogramma.	Veiligheid en vakmanschap: Aankomend medewerker maritiem	Als aankomend medewerker maritiem voer je als matroos operationele dienst taken uit aan boord van een varende eenheid. Je moet over een goede fysieke en mentale conditie beschikken. Tevens moet je tijdens je verblijf op de varende eenheid kunnen leven in kleine ruimtes, met een beperkte mate van privacy.
			Binnenvaart: matroos binnenvaart	Als matroos binnenvaart ondersteun je de leidinggevenden bij de uitvoering van de werkzaamheden. Daarbij signaleer en waarschuw je de leidinggevende in gevallen van twijfel, bij gevaar van schade en in onverwachte en plotseling wijzigende omstandigheden. Bepaalde taken, zoals het laden en lossen, vinden onder tijdsdruk plaats.
			Metaalbewerker: Scheepsmetaalbewerker	Als scheepsmetaalbewerker ben je werkzaam in de metaalproductenindustrie bij diverse soorten bedrijven die werkzaamheden verrichten voor de sectoren scheepsbouw en maritiem Nederland. De werkzaamheden die je uitvoert binnen deze sectoren bestaan onder andere uit nieuwbouw van grote zeeschepen, marineschepen, kleine en grote jachten, binnenschepen en speciale schepen. Daarnaast voer je reparaties en modificaties uit op vaartuigen binnen deze sectoren.

Groen	In de context van het landelijke gebied: groene productie, transport- verwerking, opslag en beheer van (groene) tussenproducten.	In het landelijk gebied leer je werken met plantaardige producten en gewassen, en leer je verantwoorde keuzes maken bij het houden van dieren. Je sorteert producten, verpakt ze en maakt ze transportklaar. Je verwerkt, bereidt en bewaart producten. In het stedelijk gebied leer je onder andere ontwerpen met planten en voor dieren, voor een groene ruimte een ontwerp maken, onderhouden en beheren en anderen informeren over de herkomst van natuurlijke producten. Ook leer je producten ontvangen, controleren en verwerken, een marketingmix toe te passen en een promotieactiviteit, promotiemateriaal en een artikelpresentatie te maken. Ook leer je een ruimte in te richten.	Agro, productie, handel en technologie: Medewerker Teelt	Als beroepsbeoefenaar werk je bij bedrijven gericht op plantaardige en dierlijke productie,.
	In de context van het stedelijk gebied: ontwerpen, inrichten, realiseren, onderhouden van, en informeren over, de stedelijke omgeving.		Bloem, groen en styling: Medewerker bloem, groen en styling	Als beginnend beroepsbeoefenaar kun je werkzaam zijn bij een bloemenspeciaalzaak, tuincentrum of een bedrijf in de interieurbeplanting. In de branche is een verbreding van het assortiment te zien naar interieur(objecten).
	Verkoop en vormgeving van producten in een groene winkel.		Diervverzorging Medewerker: diervverzorging	Als beroepsbeoefenaar in het werkveld diervverzorging werk je in een dienstverlenend bedrijf. Het kan gaan om een dierentuin, een asiel of pension,.
Dienstverlening & Producten	Organiseren van een activiteit, presenteren, promoten en verkopen, een product maken en verbeteren , multimediale producten maken.	Je werkt in een leeromgeving met digitale apparatuur en software programma's. Er is een (ontvangst) balie, communicatieapparatuur, een eenvoudige keuken met inventaris. Je leert werken met de meest voorkomende (elektrische) (hand)gereedschappen om gangbaar materiaal te bewerken. De leeromgeving bevat programmatuur voor het maken van digitale ontwerpen, technische tekeningen, films, websites en apps.	Podium- en Evenemententechniek: Medewerker Podium en Evenemententechniek (PET)	Als beroepsbeoefenaar PET kun je bij verschillende organisaties werken. Denk bijvoorbeeld aan schouwburgen, productiehuizen, reizende gezelschappen, evenementen, festivals en poppodia,.
			Ruimtelijke vormgeving: Medewerker Productpresentatie	Als medewerker productpresentatie/ruimtelijk vormgever ben je werkzaam in bedrijven in de reclame-, communicatie- en presentatiebranche.
			Afval, Milieu, Beheer & Onderhoud Openbare Ruimte: Allround medewerker afvalbeheer	Als medewerker AMBOR kun je in loondienst zijn bij kleine, middelgrote en grote organisaties, waaronder gemeenten met een eigen buitendienst, publieke bedrijven en/of private bedrijven.

SLO heeft als nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling een publieke taakstelling in de driehoek beleid, praktijk en wetenschap. SLO heeft een onafhankelijke, niet-commerciële positie als landelijke kennisinstelling en is dienstbaar aan vele partijen in beleid en praktijk.

Het werk van SLO kenmerkt zich door een wisselwerking tussen diverse niveaus van leerplanontwikkeling (stelsel, school, klas, leerling). SLO streeft naar (zowel longitudinale als horizontale) inhoudelijke samenhang in het onderwijs en richt zich daarbij op de sectoren primair onderwijs, speciaal onderwijs en voortgezet onderwijs. De activiteiten van SLO bestrijken in principe alle vakgebieden.

Piet Heinstraat 12
7511 JE Enschede

Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40
E info@slo.nl
www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)

 [SLO_nl](https://twitter.com/SLO_nl)

slo